

DRUGO POGLAVLJE: **Jevreji, nacionalna država i rođenje antisemitizma**

*I: Dvosmislenosti emancipacije
i Jevrejin kao državni bankar*

NA VRHUNCU svoga razvoja u devetnaestom veku, nacionalna država je dala jevrejskim stanovnicima jednaka prava. Dublje, starije i mnogo sudbonosnije nesuglasice skrile su se iza apstraktne i prividne nedoslednosti što su Jevreji primili državljanstvo od vlada koje su tokom vekova uzele nacionalnost kao pretpostavku za državljanstvo i homogenost populacije kao glavnu karakteristiku državne zajednice.

Paralelno sa nizom emancipatorskih ukaza koji su polako i neodlučno došli za francuskim ukazom 1792. menjalo se ponašanje nacionalne države prema svojim jevrejskim stanovnicima. Slom feudalnog poretka dao je podstrek novom revolucionarnom konceptu jednakosti, prema kojem se više ne može tolerisati nacija unutar nacije. Jevrejska ograničenja i privilegije trebalo je da budu ukinute zajedno sa svim drugim posebnim pravima i slobodama. Taj porast jednakosti, svakako, veoma je zavisio od jačanja nezavisne državne mašine koja je, kao prosvećena despotija ili kao ustavna vlada nad svim klasama i partijama, mogla u veličanstvenoj izolaciji da funkcioniše, vlada i predstavlja interese nacije u celini. Stoga je, počev od kasnog sedamnaestog veka, porasla ogromna potreba za državnim kreditom i nova ekspanzija državne sfere ekonomskog i poslovnog interesa, pošto nijedna grupa evropskog stanovništva nije bila spremna da da kredit državi ili da preuzme aktivnu ulogu u razvoju državnih poslova. Bilo je sasvim prirodno da se Jevreji, sa svojim višegodišnjim iskustvom pozajmljivanja novca i svojim vezama sa evropskim plemstvom kome su često dugovali lokalnu zaštitu i čije su finansijske poslove vodili pozovu u pomoć; bilo je jednostavno u interesu novog državnog biznisa da se Jevrejima daju izvesne privilegije i da se oni tretiraju kao odvojena grupa. Ni pod kakvim uslovima država nije mogla sebi da dozvoli da ih potpuno asimiluje sa ostatkom stanovništva, koje je odbilo kredite državi, koje je bilo nevoljno da otpočne i da razvije biznis koji je vodila država i koje je sledilo ustaljene oblike privatnog kapitalističkog preduzetništva.

Tako, emancipacija Jevreja do koje je doveo sistem nacionalne države u devetnaestom veku imala je dva uzroka i uvek prisutnu dvoznačnost. S jedne strane, do nje je došlo zahvaljujući političkoj i pravnoj strukturi nove državne zajednice koja je mogla da funkcioniše samo u uslovima političke i pravne jednakosti. Vlade su, zbog sebe samih, morale da izgleda nejednakosti starog poretka potpunije i brže. S druge strane, bio je to jasan rezultat postepenog širenja posebnih privilegija Jevreja, koje su prvobitno bile date samo pojedincima, a zatim preko njih malim grupama dobrostojećih Jevreja; tek kad ta ograničena grupa nije više mogla da zadovoljava stalno rastuće zahteve državnog biznisa, te privilegije su konačno proširene na celu zapadno i srednjoevropsku jevrejsku zajednicu.¹

Tako je u isto vreme i u istim zemljama emancipacija značila jednakost i privilegije, razaranje autonomije stare jevrejske zajednice i svesno očuvanje Jevreja kao zasebne grupe u društvu, ukidanje posebnih ograničenja i posebnih prava i proširenje takvih prava na sve veću grupu pojedinaca. Podjednaki uslovi za sve državljane postali su premisa nove državne zajednice i dok je ta politika bila sprovedena u najmanju ruku do lišavanja starih vladajućih klasa njihovih privilegija da vladaju, a starih potlačenih klasa prava na zaštitu, taj proces se poklapa sa rađanjem klasnog društva koje ponovo deli državljane, ekonomski i društveno, isto tako efikasno kao i stari režim. Jednakost uslova, kako su je jakobinci shvatali u Francuskoj revoluciji, ostvarena je samo u Americi, dok je na evropskom kontinentu ona najedanput bila zamenjena pukom formalnom jednakošću pred zakonom.

Temeljna protivrečnost između državne zajednice zasnovane na jednakosti pred zakonom i društva osnovanog na nejednakosti klasnog sistema sprečavala je razvoj delotvornih država i rađanje nove političke hijerarhije. Nepremostiva socijalna nejednakost, činjenica da je klasna pripadnost na kontinentu pojedincu bila dodeljena i sve do Prvog svetskog rata garantovana rođenjem, nije ipak mogla da se meri sa političkom jed-

¹ Prema modernim istoričarima, prava i slobode date dvorskim Jevrejima tokom sedamnaestog i osamnaestog veka pokazali su se samo kao preteča jednakosti: dvorski Jevreji su mogli da žive gde god su želeli, bilo im je dozvoljeno da slobodno putuju po teritoriji svog vladara, smeli su da nose oružje i imali su prava na posebnu zaštitu lokalnih vlasti. Zapravo su ti dvorski Jevreji, karakteristično nazvani *Generalprivilegierte Juden*, imali u Pruskoj ne samo bolje životne uslove od svoje sabračje Jevreja koji su još uvek živeli pod skoro srednjovekovnim ograničenjima, već su bili bogatiji od svojih nejevrejskih suseda. Njihov životni standard bio je mnogo viši nego srednje klase u to vreme, njihove su privilegije u najvećem broju slučajeva bile veće od onih koje su bile date trgovcima. I ta situacija nije promakla pažnji njihovih savremenika. Hrišćanin Vilhelm Dom, istaknuti zagovornik jevrejske emancipacije u Pruskoj u osamnaestom veku, žali se na praksu koja je bila na snazi od vremena Fridriha Vilhelma I koja je bogatim Jevrejima davala razne prednosti i podrške često na račun i uz prenebrgavaje marljivih, prvih (to jest nejevrejskih građana) . U *Dankwürdigkeiten meiner Zeit*, Lamgo, 1814-1819, IV, 487.

nakošću. Jedino politički nazadne zemlje, kao Nemačka, zadržale su neke ostatke feudalizma. Tamo su pripadnici plemstva, koje je u celini već bilo na putu da se transformiše u klasu, imali privilegovan politički status i tako su kao grupa mogli da sačuvaju izvestan poseban odnos sa državom. Ali to su bili ostaci. Potpuno razvijen klasni sistem isključivo je značio da je status pojedinca određen pripadnošću njegovoj sopstvenoj klasi i njegovim odnosom prema drugoj, a ne njegovom pozicijom u državi ili unutar njene mašinerije.

Jedini izuzetak od ovog opšteg pravila bili su Jevreji. Oni nisu činili posebnu klasu i nisu pripadali nijednoj od klasa u svojim državama. Kao grupa, oni nisu bili ni radnici, građani srednje klase, zemljoposednici, niti seljaci. Izgledalo je kao da ih njihovo bogatstvo svrstava u srednju klasu, ali oni nisu učestvovali u njenom kapitalističkom razvoju; jedva da su bili zastupljeni u industrijskim preduzećima i ako su, u poslednjim etapama istorije, u Evropi postojali veliki poslodavci, zapošljavali su službenike a ne radnike. Drugim rečima, iako je njihov status bio određen njihovim jevrejstvom, nije bio određen njihovim odnosom sa drugom klasom. Njihova posebna državna zaštita (bilo, u staroj formi, kao otvorene privilegije, bilo kao poseban emancipatorski ukaz koji nije bio potreban nijednoj drugoj grupi i koji je često trebalo ojačavati protiv neprijateljstva društva) i njihove specijalne usluge vladama sprečile su njihovo podvrgavanje klasnom sistemu i konstituisanje posebne klase.² Kad god su, tako, oni bili primani i ulazili u društvo, postajali su čvrsto određena, samozaštićena grupa u okviru jedne od klasa, aristokratije ili buržoazije.

Nema sumnje da se interes nacionalne države da sačuva Jevreje kao posebnu grupu i da spreči njihovo asimilovanje u klasno društvo poklapa se jevrejskim interesom za samoočuvanje i preživljavanje grupe. Takođe je više nego verovatno da bi bez te koincidencije naponi vladara bili uzaludni; moćni trendovi države da izjednači sve građane, i težnja društva da inkorporira svakog pojedinca u klasu, a oba podrazumevaju potpunu asimilaciju Jevreja, mogli su biti osujećeni samo kombinovanjem intervencije vlade i dobrovoljne saradnje. Zvanična politika prema Jevrejima nije, najzad, bila uvek tako dosledna i nepokolebljiva kao što možemo da poverujemo ako posmatramo samo krajnje rezultate.³ Zaista iznenaduje kako su

² Jacob Lestschinsky u jednoj ranoj raspravi o jevrejskom problemu istakao je da Jevreji ne pripadaju nijednoj društvenoj klasi i govorio je o *Klasseneinschiebsel* (u *Weltwirtschafts-Archiv*, 1929, Band 30, 123 ff.), ali je video samo loše strane položaja Jevreja u Istočnoj Evropi, a nije govorio o velikim prednostima u zapadnim i srednjoevropskim zemljama.

³ Na primer, pod Fridrihom II, posle sedmogodišnjeg rata u Pruskoj, učinjen je izvestan napor da se Jevreji inkorporiraju u neku vrstu trgovačkog sistema. Stariji, opšti *Juden Reglement* iz 1750. bio je istisnut sistemom regularnih dozvola koje su bile izdate samo onim stanovnicima koji su uložili znatan deo svog bogatstva u nova manufakturna preduzeća. Ali odve, kao i svuda, takvi vladini naponi su potpuno propali.

Jevreji propustili šanse za uobičajeno kapitalističko preduzeće i biznis.⁴ Ali bez zainteresovanosti i angažovanja vlada Jevreji bi teško mogli da sačuvaju svoj grupni identitet.

Nasuprot svim drugim grupama, Jevreje je definisala i njihovu poziciju određivala država. Kako, inače, to državno telo nije imalo nikakvu drugu društvenu stvarnost, oni su, u društvenom smislu, bili u praznom prostoru. Njihova društvena nejednakost je bila dosta drugačija od nejednakosti koju uslovljava klasni sistem; ona je opet bila uglavnom rezultat njihovog odnosa prema državi, tako da, u društvu, sama činjenica da je neko rođen kao Jevrejin značila bi ili da je preterano povlašćen pod posebnom zaštitom vlade ili podvlašćen, bez izvesnih prava i mogućnosti koje su bile uskraćene Jevrejima s namerom da se spreči njihova asimilacija.

Simultani uspon i pad evropskog sistema nacionalnih država i evropske jevrejske zajednice otprilike se odvija u sledećim fazama:

1. Sedamnaesti i osamnaesti vek su bili svedoci sporog razvoja nacionalnih država pod tutorstvom apsolutnih monarhija. Pojedini Jevreji su se svuda izdizali iz duboke tame do ponekad blistave, ali uvek uticajne pozicije dvorskih Jevreja koji su finansirali državne poslove i vodili finansijske transakcije svojih knezova. Ovaj je razvoj malo uticao i na mase koje su nastavile da žive u više ili manje feudalnom poretku i na jevrejski narod u celini.

2. Posle Francuske revolucije, koja je naglo promenila političke prilike na celom evropskom kontinentu, pojavile su se nacionalne države u modernom smislu, čije su poslovne transakcije zahtevale znatno veću količinu kapitala i kredit kakav dvorski Jevreji nisu nikad stavili nekom knezu na raspolaganje. Samo udruženo bogatstvo bogatijih slojeva zapadno i

⁴ Felix Priebatsch (Die Judenpolitik des fürstlichen Absolutismus im 17. und 18. Jahrhundert , u *Forschungen und Versuche zur Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, 1915) navodi tipičan primer iz ranog osamnaestog veka. Kada je stala proizvodnja u fabrici ogledala u Nojhauzu u Donjoj Austriji, koju je vlast dotirala, Jevrejin Verthajmer je dao caru novac da kupi fabriku. Kad su ga molili da je preuzme, odbio je tvrdeći da je zauzet finansijskim transakcijama.

Vidi takode Max Köhler, Beiträge zur neueren jüdischen Wirtschaftsgeschichte. Die Juden in Halberstadt und Umgebung , u *Studien zur Geschichte der Wirtschaft und Geisteskultur*, 1927, tom 3.

U toj tradiciji koja je bogate Jevreje držala dalje od pozicija vlasti u kapitalizmu, je činjenica da su 1911. pariski Rotšildovi prodali svoje naftne izvore u Bakuu *Royal Shell*-u, kada su bili, sa izuzetkom Rokfelera, najveći svetski magnati. O tome govori Richard Lewinsohn, *Wie sie gross und reich wurden*, Berlin, 1927.

André Sayou, (Les Juifs u *Revue Economique Internationale*, 1932), u polemici sa Werner Sombartovom identifikacijom Jevreja sa kapitalističkim razvojem, zastupa opštu tezu:

Rotšildovi i drugi Izraelićani koji su skoro isključivo angažovani u pokretanju državnih zajmova i u međunarodnom kretanju kapitala, uopšte nisu pokušali ... da stvore velika preduzeća.

srednjoevropske jevrejske zajednice, koje su oni u ove svrhe poverili nekim istaknutim jevrejskim bankarima, moglo je da zadovolji nove proširene vladine potrebe. Taj je period doneo sa sobom dodeljivanje privilegija, do tada potrebnih samo dvorskim Jevrejima, široj klasi bogatih, koja je u osamnaestom veku uspela da uđe u važnije urbane i finansijske centre. Konačno je emancipacija data u potpuno razvijenim nacionalnim državama a uskraćena je samo u onim zemljama gde Jevreji zbog svoje brojnosti i opšte zaostalosti u tom regionu nisu bili u stanju da se organizuju u specijalne izdvojene grupe čija bi ekonomska funkcija bila finansijska podrška njihovoj vladi.

3. Pošto je taj prisni odnos između nacionalne vlade i Jevreja počivao na indiferentnosti buržoazije prema politici i prema državnim finansijama, ovaj je period okončan usponom imperijalizma, krajem devetnaestog veka, kada kapitalistički biznis u obliku ekspanzije nije više mogao da se vrši bez aktivne političke pomoći i intervencije države. Imperijalizam je, s druge strane, potkopao same temelje nacionalne države i u zajednicu evropskih naroda uveo takmičarski duh poslovnih koncerna. U ranim decenijama toga razvoja Jevreji su izgubili svoju ekskluzivnu poziciju u državnom biznisu u korist imperijalistički nastrojenih biznismena; opao je njihov značaj kao grupe, iako su Jevreji pojedinačno sačuvali uticaj kao finansijski savetnici i kao posrednici u Evropi. Ti su Jevreji, ipak za razliku od državnih bankara devetnaestog veka imali čak manje potrebe za širokom jevrejskom zajednicom nego dvorski Jevreji sedamnaestog i osamnaestog veka, i to uprkos njenom bogatstvu, pa su se često potpuno otcepili od jevrejske zajednice. Jevrejske zajednice nisu više bile finansijski organizovane, pa iako su pojedinačno Jevreji na visokim položajima u očima nejevrejskog sveta ostali reprezentativni za jevrejstvo u celini, za to je bilo malo, materijalnog osnova, ako ga je uopšte bilo.

4. Kao grupa, zapadnoevropska jevrejska zajednica se dezintegrisala zajedno sa nacionalnom državom u decenijama koje su prethodile Prvom svetskom ratu. Brzo propadanje Evrope posle rata zateklo je Jevreje već lišene njihove ranije moći, atomizovane u gomilu bogatih pojedinaca. U doba imperijalizma jevrejsko je bogatstvo postalo beznačajno; za Evropu koja nije imala osećaja za ravnotežu moći između svojih nacija i za međuevropsku solidarnost, nenacionalni, međuevropski jevrejski element postao je predmet opšte mržnje zbog nekorisnog bogatstva i nezainteresovanosti za vlast.

Prve vlade kojima je bio potreban redovan dohodak i sigurne finansije bile su apsolutne monarhije pod čijim su okriljem nastajale nacionalne države. Feudalnim kneževima i kraljevima takođe je bio potreban novac i čak kredit, ali u posebne svrhe i jedino za povremene operacije; čak i u

šesnaestom veku, kada su Fugeri stavili sopstveni kredit na raspolaganje državi, oni još uvek nisu razmišljali o ustanovljavanju specijalnog državnog kredita. Apsolutni vladari zadovoljavali su svoje finansijske potrebe starim metodom ratovanja i pljačke, a delimično putem novih oblika poreskog monopola. Ovo je potkopalo vlast plemstva i uništilo njegovo bogatstvo ne ublaživši rastuću netrpeljivost ostatka stanovništva.

Dugo su apsolutne monarhije tražile u društvu klasu koju bi uzele za oslonac kakav je feudalna monarhija imala u plemstvu. U Francuskoj je neprestana bitka između gildi i monarhije, koja je želela da ih inkorporira u državni sistem, trajala od petnaestog veka. Najinteresantniji od tih eksperimenata bili su bez sumnje jačanje merkantilizma i naponi apsolutne države da uzme apsolutni monopol nad nacionalnim biznisom i industrijom. Propast koja je iz toga proizašla i bankrotstvo koje je doneo koncentrisan otpor buržoazije u usponu, dovoljno su poznati.⁵

Pre emancipatorskih ukaza, sve kneževine i svaki monarh u Evropi već je imao dvorskog Jevrejina koji je vodio finansijske poslove. Tokom sedamnaestog i osamnaestog veka ti su dvorski Jevreji bili uvek usamljeni pojedinci koji su imali međuevropske veze i međuevropski kredit na raspolaganju, ali nisu sačinjavali međunarodnu finansijsku celinu.⁶ Karakteristika ovih vremena kada su pojedini Jevreji i prave male bogate jevrejske

⁵ Međutim, teško je proceniti uticaj trgovinskih eksperimenata na budući razvoj. Francuska je bila jedina zemlja u kojoj se stalno isprobavao sistem trgovine a to je rezultiralo ranim procvatom manufakture koje su nastajale zahvaljujući mešanju države; Francuska se nikad nije sasvim oporavila od tog iskustva. U periodu slobodnog tržišta njena je buržoazija izbegavala nezaštićenu investiciju u domaće industrije dok je birokratija, takode proizvod sistema trgovine, nadživela kolaps slobodnog tržišta. Uprkos činjenici da je birokratija takode izgubila sve svoje proizvodne funkcije, ona je čak i danas karakterističnija za tu zemlju i veća je prepreka njenom oporavku nego buržoazija.

⁶ Tako je bilo u Engleskoj od Marano bankara kraljice Elizabete i Jevreja koji su finansirali Kromvelovu vojsku, dok su za jednog od dvanaest jevrejskih mešetara primljenih u londonsku berzu govorili da barata četvrtinom svih vladinih dugova u to vreme (vidi Salo W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, 1937, Vol. II: *Jews and Capitalism*); u Austriji su za samo četrdeset godina (1695-1739) Jevreji kreditirali vladu sa više od 35 miliona florina i gde je smrt Zamuela Openhajmera 1703. izazvala tešku finansijsku krizu i za državu i za cara; u Bavorskoj su 1808. za osamdeset posto svih vladinih dugova jamčili i pregovarali Jevreji (vidi M. Grunwald, *Samuel Oppenheimer und sein Kreis*, 1903); u Francuskoj su trgovinski uslovi bili posebno povoljni za Jevreje, već je Kolber hvalio veliku korist koju država ima od Jevreja (Baron, *op.cit., loc.cit.*) i gde je u sred osamnaestog veka nemački Jevrejin Limfan Kalmer dobio titulu barona od zahvalnog kralja koji je cenio usluge i lojalnost Našoj državi i Nama lično (Robert Anchel, *Un Baron Juif Francais au 18e siècle*, Liefman Calmer u *Souvenir et Science*, I, pp. 52-55); a takode i u Pruskoj gde su Münzjuden Fridriha II dobili titulu i gde je na kraju osamnaestog veka 400 jevrejskih porodica bila jedna od najbogatijih grupa u Berlinu. (Jedan od najboljih opisa Berlina i uloge Jevreja u njegovom društvu na kraju osamnaestog veka naći će se u *Das Leben Schleiermachers*, Wilhelm Dilthey, 1870, pp. 182 ff.).

zajednice bili moćniji nego ikada u devetnaestom veku,⁷ bila je otvorenost sa kojom se o njihovom privilegovanom statusu i pravu na njega raspravljalo, kao i pažljivi iskazi vlasti o važnosti njihove službe za državu. Nije bilo ni najmanje sumnje ili nejasnosti o vezi između pruženih usluga i datih privilegija. Privilegovani Jevreji u Francuskoj, Bavarskoj, Austriji i Pruskoj primali su plemićke titule skoro kao prirodnu stvar, tako da su oni čak i spolja bili više nego samo bogati ljudi. Činjenica da su Rotšildovi s toliko muke stigli do svoje molbe za titulu koju je potvrdila austrijska vlada (uspeli su 1817), bila je znak da je taj period završen.

Do kraja osamnaestog veka postalo je jasno da nijedan od staleža ili klasa u različitim zemljama nije voljan ili nije u mogućnosti da postane nova vladajuća klasa, to jest da se identifikuje sa vlašću kao što je to plemstvo vekovima činilo.⁸ To što apsolutna monarhija nije našla zamenu unutar društva, dovelo je do potpunog razvoja nacionalne države i njenog zahteva da bude iznad svih klasa, potpuno nezavisna od društva i njegovih posebnih interesa, kao pravi i jedini predstavnik nacije u celini. To je s jedne strane rezultiralo produblivanjem rasepa između države i društva na kome je ta država i počivalo. Bez toga ne bi bilo potrebe ili čak ikakve mogućnosti da se Jevreji ravnopravno uvedu u evropsku istoriju pod istim uslovima.

Kada su svi naponi da postigne savez sa nekom od glavnih klasa u društvu propali, država je odlučila da se postavi kao ogroman poslovni koncern, i to najpre samo u administrativne svrhe, svakako, ali su interesi, finansijski i drugi, i troškovi bili tako veliki da se mora uvideti postojanje specijalne sfere državnog biznisa od osamnaestog veka nadalje. Nezavisni rast državnog biznisa bio je izazvan sukobom sa finansijski moćnim snagama tog vremena, sa buržoazijom koja je išla putem privatnog ulaganja, koja je izbegavala sve državne intervencije i odbijala aktivno finansijsko učešće u onome što se pokazalo kao neproduktivan poduhvat. Tako su Jevreji bili jedini deo stanovništva voljan da finansira početke države i da svoju sudbinu veže za njen kasniji razvoj. Sa svojim kreditom i međunarodnim vezama oni su bili u odličnoj poziciji da pomognu nacionalnoj državi da uđe među najveća preduzeća i poslodavce tog vremena.⁹

⁷ U ranom osamnaestom veku austrijski Jevreji su uspeli da skinu Ajzemengerov *Entdecktes Judentum* 1703, a na kraju veka se *Mletački trgovac* u Berlinu igrao uvek sa malim prologom kojim se izvinjavalo (neemancipovanoj) jevrejskoj publici.

⁸ Jedini i nevažan izuzetak mogli bi biti u Francuskoj skupljači poreza zvani *fermiers-généralux* koji su zakupljivali od države pravo da prikupljaju porez garantujući utvrđenu svotu vladi. Oni su svoje veliko bogatstvo stekli u apsolutnoj monarhiji i direktno su zavisili od nje, ali su bili isuviše mala grupa i isuviše izolovana pojava da bi sami po sebi bili ekonomski uticajni.

⁹ Hitni slučajevi u kojima su se povezivali vladin biznis i Jevreji mogu se meriti kroz one slučajeve u kojima su antijevrejski činovnici bezuslovno morali da sprovedu tu politiku.

Velike privilegije, odlučujuće promene u položaju Jevreja, bile su nužna cena pružanja takvih usluga i, u isto vreme, nagrada za velike rizike. Najveća privilegija bila je jednakost. Kad su *Münzjuden* Fridriha Pruskog ili dvorski Jevreji austrijskog cara kroz opšte privilegije i prava dobili isti status koji su pola veka ranije svi pruski Jevreji dobili pod imenom emancipacije i jednakih prava; kada su krajem osamnaestog veka i na vrhuncu svog bogatstva berlinski Jevreji uspeali da spreče priliv svojih sunarodnika iz istočnih pokrajina jer nisu želeli da dele svoju jednakost sa siromašnijom braćom koju nisu priznavali kao jednake; kada su u vreme Francuske nacionalne skupštine Jevreji iz Avinjona i Bordoa žestoko protestovali protiv toga što je francuska vlada darovala jednakost Jevrejima iz istočnih pokrajina postalo je jasno da barem Jevreji ne razmišljaju o jednakim pravima, nego o privilegijama i posebnim slobodama. I zaista ne iznenađuje što su privilegovani Jevreji, blisko povezani sa poslovima svojih vlada i sasvim svesni prirode i uslova svoga statusa, bili nevoljni da za sve Jevreje prihvate dar slobode koji su sami posedovali kao cenu usluga koja je, znali su, bila uračunata u te usluge, i zato teško može postati pravo za sve.¹⁰

Tek krajem devetnaestog veka, s usponom imperijalizma, počele su bogate klase da menjaju svoju prvobitnu procenu o neisplativosti državnog biznisa. Imperijalistička ekspanzija, zajedno sa sve savršениjim instrumentima nasilja i apsolutnim monopolom države nad njima, dala je državi interesantan poslovni predlog. To je, naravno, značilo da Jevreji postepeno ali automatski gube svoju ekskluzivnu i jedinstvenu poziciju.

Ali veliko bogatstvo Jevreja, njihov uspon iz mraka do političkog značaja svršili bi se čak i ranije da su se ovi ograničili na prostu poslovnu funkciju u sve jačim nacionalnim državama. Do sredine prošlog veka neke su države stekle dovoljno pouzdanja da nastave bez jevrejske podrške i finansiranja vladinih zajmova.¹¹ Sve jača svest pripadnika nacije da njihove su-

Tako je Bizmark u mladosti održao nekoliko antisemitskih govora samo da bi postao, kao kancelar Rajha, blizak prijatelj Blajhrederu i pouzdan zaštitnik Jevreja protiv antisemitskog pokreta dvorskog kapelana Štekeru u Berlinu. Viljem II, iako krunisani knez i član antijevrejskog pruskog plemstva, koje je bilo veoma naklonjeno svim antisemitskim pokretima u osamdesetim godinama, preko noći je promenio svoja antisemitska ubedenja i napustio svoje antisemitske *protégés* kada je nasledio presto.

¹⁰ Još u osamnaestom veku kad god bi se cele jevrejske grupe dovoljno obogatile da budu korisne državi, uživali su kolektivne privilegije i bili kao grupa odvojeni od svoje manje bogate i manje korisne braće, čak i u istoj državi. Kao *Schutzjuden* u Pruskoj, bordoški i bajonski Jevreji u Francuskoj su uživali jednakost mnogo pre Francuske revolucije i čak su bili pozvani da ulažu žalbe i predloge zajedno sa drugim staležima u *Convocation des Etats Généraux* od 1787.

¹¹ Jean Capefigue (*Histoire des grandes opérations financières*, Tome III: *Banque, Bourses, Emprunts*, 1855) tvrdi da su tokom Julske monarhije samo Jevreji, a posebno kuća Rothschild sprečili značajan državni kredit baziran na Banque de France. On takođe tvrdi da su

dbine sve više zavise od sudbina njihovih država navela ih je da povere vladama više potrebnog kredita. Samu jednakost simbolizovale su vladine obveznice koje su bile svima na raspolaganju i koje su se konačno smatrale najsigurnijim oblikom ulaganja kapitala, jednostavno zato što je država, koja je vodila nacionalne ratove, jedina mogla zaista da posreduje da zaštiti imovinu svojih građana. Od sredine devetnaestog veka nadalje Jevreji su mogli da zadrže svoju istaknutu poziciju samo zato što su imali da odigraju još jednu važniju i sudbonosniju ulogu, ulogu isto tako blisko povezanu sa njihovim učestvovanjem u sudbini države. Bez teritorije i bez sopstvene vlade, Jevreji su uvek bili međuevropski element; taj internacionalni status nacionalna država je čuvala jer su na njemu počivale finansijske usluge Jevreja. Ali čak i kad se njihova finansijska korist iscrpla, međuevropski status Jevreja ostao je od velikog nacionalnog značaja u vreme nacionalnih sukoba i ratova.

Dok se potreba nacionalnih država za jevrejskim uslugama razvijala sporo i logično, izrastajući iz opšteg konteksta evropske istorije, uspon Jevreja do statusa od političkog i ekonomskog značaja bio je izvanredan i neočekivan njima samima kao i njihovim susedima. Od kasnog srednjeg veka Jevreji koji su davali novac na zajam izgubili su svu svoju predašnju važnost, te su u ranom šesnaestom veku već bili proterani iz gradova i trgovačkih središta na selo i u unutrašnjost, zamenivši tako uniformnu zaštitu udaljenih viših vlasti za nesigurni položaj koji su im dali sitni lokalni plemići.¹² Do preokreta je došlo u sedamnaestom veku kada su, tokom Tridesetogodišnjeg rata, upravo zbog svoje raspršenosti, ti mali, beznačajni pozajmljivači novca mogli da garantuju neophodno snabdevanje plaćenih vojski u udaljenim zemljama i da uz pomoć sitnih preprodavaca kupuju namirnice u svim oblastima. Kako su ti ratovi ostali feudalni, manje ili više privatne stvari kneževa, koje nisu uključivale interes drugih klasa i nisu pridobili pomoć naroda, poboljšanje statusa Jevreja bilo je vrlo ograničeno i jedva vidljivo. Međutim broj dvorskih Jevreja je porastao jer je sada svakom feudalnom posedu bio potreban neko kao dvorski Jevrej.

Sve dok su ti dvorski Jevreji služili male feudalne gospodare koji, kao članovi plemstva, nisu težili da predstavljaju ikakvu centralizovanu vlast, oni su bili sluge samo jedne grupe u društvu. Posed kojim su upravljali, novac koji su pozajmljivali, provizije koje su uzimali, sve se to smatralo privatnim vlasništvom njihovih gospodara, pa ih tako te delatnosti nisu

posle događaja 1848. Rotšildove delatnosti postale suviše. Raphael Strauss (*The Jews in the Economic Evolution in Central Europe* u *Jewish Social Studies*, III, I, 1941) takođe napominje da su posle 1830. državni krediti postali već manje riskantni tako da su hrišćanske banke počele sve više da se time bave. Protiv tih interpretacija stoji činjenica da su prevladale odlične veze između Rotšildovih i Napoleona III, iako ne može biti sumnje u opšti trend vremena.

¹² Vidi Priebatsch, *op.cit.*

mogle uplesti u političke stvari. Omraženi ili favorizovani, Jevreji nisu mogli postati politički subjekt od bilo kakve važnosti.

Kada bi se, pak, funkcija feudalnog gospodara promenila, kada bi napredovao do kneza ili kralja, menjala bi se i funkcija njegovog dvorskog Jevrejina. Jevreji, pošto su bili strani element, ne posebno zainteresovani za takve promene u svom okruženju, obično su poslednji postajali svesni svog poboljšanog statusa. Toliko koliko su se za to zanimali, nastavili su da vode privatne poslove i njihova je odanost bila lična stvar bez ikakvih političkih motiva. Odanost je značila poštenje; ona nije značila držanje strane u sukobu ili vernost iz političkih razloga. Snabdevanje, odelo i hrana za vojsku, novčane pozajmice za unajmljivanje vojske, bilo je samo za dobrobit poslovnog partnera.

Ta vrsta odnosa između Jevreja i plemstva bila je jedina koja je ikada vezivala jednu grupu Jevreja za neki drugi sloj u društvu. Kada je to početkom devetnaestog veka nestalo, nikada nije nadoknađeno. Jevrejima je ostala jedino sklonost ka plemićkim titulama (naročito u Austriji i Francuskoj), a nejevrejima neka vrsta liberalnog antisemitizma, koji je gledao zajedno Jevreje i plemstvo bez razlike i uobražavao da su oni neka vrsta finansijskog saveza protiv buržoazije u usponu. Takva argumentacija, česta u Pruskoj i Francuskoj, bila je do izvesnog stepena verodostojna sve dok nije došlo do opšte emancipacije Jevreja. Privilegije dvorskih Jevreja zaista su bile očevidno slične sa pravima i slobodama plemstva i istina je da su Jevreji bili isto tako uplašeni da će izgubiti privilegije i da su koristili iste argumente protiv jednakosti kao i pripadnici plemstva. To je postalo još uverljivije u osamnaestom veku kada su najprivilegovaniji Jevreji dobijali beznačajne titule i početkom devetnaestog veka kada su bogati Jevreji koji su izgubili veze sa jevrejskim zajednicama i tražili novi društveni status uzeli plemstvo kao model. Ali sve je to imalo malo posledica, prvo jer je bilo sasvim jasno da je plemstvo na zalasku a da Jevreji, naprotiv, stalno dobijaju na statusu, a takođe i zbog toga što je upravo samo plemstvo, naročito u Pruskoj, postalo prva klasa koja je stvarala antisemitisku ideologiju.

Jevreji su bili dobavljači u ratovima i sluge kraljeva, ali sami se nisu angažovali u sukobima, niti se to od njih očekivalo. Kada su se ti sukobi proširili do nacionalnih ratova, oni su i dalje ostali internacionalni element čiji su značaj i korist ležali upravo u njihovoj neopterećenosti bilo kakvim nacionalnim interesom. Kako nisu više bili državni bankari i ratni dobavljači (poslednji rat koji su Jevreji finansirali bio je prusko-austrijski rat 1866, gde je Blajhreder pomogao Bizmarku kada je pruski parlament ovome odbio potrebne kredite), Jevreji su postali finansijski savetnici i pomoćnici u mirovnim pregovorima i, na manje organizovan i određen način, posrednici informacija. Poslednji mirovni sporazumi izvedeni bez jevrejske asistencije bili su sporazumi između kontinentalnih sila i Fran-

cuske na Bečkom kongresu. Blajhrederova uloga u mirovnim pregovorima između Nemačke i Francuske 1871. bila je još značajnija nego njegova pomoć u ratu¹³ i on je kasnih sedamdesetih pružio čak značajnije usluge kada je, putem veza sa Rotšildovima, obezbedio Bizmarku indirektni kanal vesti ka Bendžaminu Dizraeliju. Versajski mirovni ugovori bili su poslednji u kojima su Jevreji igrali značajnu savetničku ulogu. Poslednji Jevrejin koji je svoje istaknuto mesto na nacionalnoj sceni dugovao svojoj međunarodnoj jevrejskoj vezi bio je Valter Ratenau, zlosrećni ministar spoljnih poslova Vajmarske republike. Platilo je životom to što je (kako je jedan od njegovih kolega rekao posle njegove smrti) poklonio svoj prestiž u međunarodnom svetu finansija i podršku Jevreja širom sveta¹⁴ ministrima nove republike koji su bili potpuno nepoznati na međunarodnoj sceni.

Očigledno je da antisemitske vlade ne bi koristile Jevreje za ratne i mirnodopske poslove. Ali isključenje Jevreja sa međunarodne scene ima mnogo opštiji i dublji značaj koji se ne može objasniti pukim antisemitizmom. Baš zato što su korišćeni kao nenacionalni element, Jevreji su mogli biti od vrednosti u ratu i miru samo dotle dok su svi za vreme rata svesno pokušavali da očuvaju mogućnosti mira, samo dok je svačiji cilj bio kompromisni mir i ponovno uspostavljanje *modus vivendi*. Čim je pobjeda postala odlučujuća politika, a rat počeo da teži potpunom uništenju neprijatelja, Jevreji više nisu mogli biti ni od kakve koristi. Posledica te politike je, u svakom slučaju, bila razaranje njihove zajedničke egzistencije, iako nestajanje sa političke scene pa čak i gašenje specifičnog grupnog života nije ni u kom slučaju moralo da dovede do njihovog fizičkog istrebljenja. Samo je polovično istinit često ponavljani argument da bi Jevreji postali nacisti isto tako lako kao i njihovi nemački sugrađani da im je samo bilo dozvoljeno da se priključe pokretu, kao što su se učlanili u italijansku fašističku partiju pre nego što je italijanski fašizam uveo rasni zakon. To je tačno samo u pogledu individualne psihologije Jevreja, koja se naravno nije mnogo razlikovala od psihologije njihove sredine. To je dvostruka greška u istorijskom smislu. Nacizam, čak i bez antisemitizma, bi bio smrtni udarac postojanju jevrejskog naroda u Evropi; pristanak na njega značio bi samoubistvo, ne nužno za pojedince jevrejskog porekla, već za Jevreje kao narod.

¹³ Prema jednoj anegdoti, koju uvek navode svi njegovi biografi, Bizmark je odmah posle francuskog poraza 1871 rekao: Pre svega, Blajhreder je morao da ide u Pariz da se sastane sa svojim drugovima Jevrejima i da o tome (pet milijardi franaka za reparacije) porazgovara sa bankarima. (Vidi Otto Joehlinger, *Bismarck und die Juden*, Berlin, 1921).

¹⁴ Vidi Walter Frank, *Walter Rathenau und die blonde Rasse*, u *Forschungen zur Judenfrage*, Band IV, 1940. Frank je, uprkos zvaničnom položaju pod nacistima, ostao ponešto obazriv u svojim izvorima i metodima. U ovom članku on daje citat iz Ratenauove čitulje u *Israelitisches Familienblatt* (Hamburg 6. juli 1922), *Die Zeit*, (jun 1922) i *Berliner Tageblatt* (31. maj 1922).

Na prvu protivrečnost koja je odredila sudbinu evropskih Jevreja tokom poslednjih vekova, to jest na protivrečnost između jednakosti i privilegovanosti (što je pre jednakost data u obliku i u svrhe privilegovanosti), mora se dodati i druga protivrečnost: Jevreji, jedini nenacionalni evropski narod, plašili su se raspada sistema nacionalnih država više nego iko drugi. Ova situacija je manje paradoksalna nego što na prvi pogled možda izgleda. Predstavnici nacije, bilo jakobinci od Robespjera do Klemansoa, ili predstavnici srednjoevropskih revolucionarnih vlada od Meterniha do Bismarka imali su nešto zajedničko: svi oni su bili iskreno zaokupljeni ravnotežom moći u Evropi. Oni su, naravno, pokušavali da poremete tu ravnotežu, svaki u korist svoje zemlje, ali nikad nisu sanjali o preuzimanju monopola nad kontinentom ili o potpunom uništenju svojih suseda. Jevreji su mogli biti upotrebljeni ne samo u interesu ove dragocene ravnoteže, oni su čak postali neka vrsta simbola zajedničkog interesa evropskih nacija.

Tako, dakle, nije samo slučajnost što su katastrofalni porazi naroda Evrope počeli katastrofom jevrejskog naroda. Bilo je izuzetno lako započeti uništenje dragocene evropske ravnoteže moći eliminacijom Jevreja, a izuzetno teško shvatiti da je u ovu eliminaciju bilo umešano nešto više od neobično okrutnog nacionalizma ili oživljavanja starih predrasuda u zao čas. Kad je došlo do katastrofe, sudbina jevrejskog naroda posmatrana je kao poseban slučaj čija istorija sledi izuzetne zakone i čija sudbina stoga nema opšte važenje. Ova propast evropske solidarnosti odjednom se odrazila na propast jevrejske solidarnosti širom Evrope. Kad je počeo progon nemačkih Jevreja, Jevreji iz drugih evropskih zemalja pronašli su da nemački Jevreji predstavljaju izuzetak čija sudbina nema nikakve sličnosti sa njihovom. Slično tome, raspadu nemačke jevrejske zajednice prethodio je rascep na bezbrojne frakcije koje su sve verovala i nadale se da će njihova osnova ljudska prava biti zaštićena specijalnim privilegijama privilegijom za veterane iz Prvog svetskog rata, za dete veterana, ponosnog sina oca ubijenog u borbi. Izgledalo je kao da je uništenju svih pojedinaca jevrejskog porekla prethodilo razaranje bez krvi i samoraspadanje jevrejskog naroda, kao da je jevrejski narod dugovao svoje postojanje isključivo drugim narodima i njihovoj mržnji.

Još uvek je jedan od najpodsticajnijih aspekata jevrejske istorije to što je aktivan ulaz Jevreja u evropsku istoriju izazvala činjenica što su oni inter-Evropljani, nenacionalni element u svetu narastajućih ili postojećih nacija. To što su tu ulogu igrali mnogo istrajnije i mnogo temeljnije nego funkciju državnih bankara, jedan je od materijalnih razloga za novi, moderni tip jevrejskog stvaralaštva u umetnosti i naukama. Ima neke istorijske pravde u tome što se njihov pad podudario sa propašću sistema i državne zajednice koja je, ma kakvi da su joj nedostaci, imala potrebe i mogla da toleriše jedan čisto evropski element.

Veličina ove dosledno evropske egzistencije ne treba da se zaboravi zbog mnogih nesumnjivo manje privlačnih aspekata jevrejske istorije tokom prošlih vekova. Nekoliko evropskih autora koji su bili svesni ovog aspekta jevrejskog pitanja nisu imali osobite simpatije prema Jevrejima, ali su bez predrasuda ocenili celu evropsku situaciju. Među njima je bio Didro, jedini francuski filozof osamnaestog veka koji nije bio netrpeljiv prema Jevrejima i koji je u njima prepoznao korisnu kariku između Evropljana različitih nacionalnosti; Vilhelem fon Humbolt, koji je bio svedok njihove emancipacije kroz Francusku revoluciju, primetio je da su Jevreji gubili svoju univerzalnost kada su postajali Francuzi;¹⁵ i konačno Fridrih Niče, koji je, zgađen Bizmarkovim Nemačkim rajhom, skovao izraz dobar Evropljanin, koji mu je omogućio tačnu procenu značajne uloge Jevreja u evropskoj istoriji i pomoću kojeg je izbegao pad u zamku jeftinog filosemitizma ili u popovanje o progresivnim težnjama.

Ova procena, iako sasvim tačna u spoljnom opisu pojave, previđa najozbiljniji paradoks ugrađen u čudnu političku istoriju Jevreja. Od svih evropskih naroda Jevreji su jedini bili bez sopstvene države i upravo su iz tog razloga bili toliko željni i toliko podložni savezima i vladama i državama kao takvim, ma šta da su te države ili vlade predstavljale. S druge strane, Jevreji nisu imali političku tradiciju ili iskustvo i bili su malo svesni napetosti između društva i države kao i očiglednih rizika i potencijala moći svoje nove uloge. Ono malo znanja ili tradicionalne prakse što su doneli u politiku vodilo je poreklo prvo iz Rimskog carstva, gde su ih štitili, da tako kažemo, rimski vojnici i kasnije, u srednjem veku, kada su tražili i dobili zaštitu dalekih vladarskih i crkvenih vlasti od stanovništva i lokalne uprave. Iz ovih iskustava oni su nekako izvukli zaključak da vlast, posebno visoka vlast, njih favorizuje i da su niži činovnici, a posebno običan narod, opasni. Ovu je predrasudu, koja iskazuje savršenu istorijsku istinu, ali više ne odgovara novim okolnostima, delila većina Jevreja i ona je bila tako duboko ukorenjena i nesvesna kao što su i nejevreji obično prihvatili odgovarajuće predrasude o Jevrejima.

Istorija odnosa između Jevreja i vladara bogata je primerima kako su brzo jevrejski bankari prebacivali svoju privrženost od jedne vlade do druge čak i posle revolucionarnih promena. Francuskim Rotšildovima je 1848. trebalo samo dvadeset i četiri sata da prenesu svoje usluge sa vlade Luja Filipa na novu francusku republiku koja je bila kratkog veka i ponovo na

¹⁵ Wilhelm von Humboldt, *Tagebücher*, priredio Leitzmann, Berlin, 1916-1918, I, 475. Članak Juif iz *Encyclopédie*, 1751-1765, tom IX, koji je verovatno napisao Didro: Tako raspršeni u naše vreme... (Jevreji) su postali instrumenti komunikacije među najudaljenijim zemljama. Oni su kao zupci i ekseri u velikoj gradevini potrebni da sastave i drže na okupu sve druge delove.

Napoleona III. Isti se proces ponovio, malo sporije, posle pada Drugog carstva i uspostavljanja Treće republike. U Nemačkoj tu iznenadnu i laku promenu oličavaju, posle revolucije 1918, finansijska politika Vartburgovih sa jedne strane, i promenljive političke ambicije Valtera Ratenaua, s druge.¹⁶

U ovaj tip ponašanja umešalo se više od prostog buržoaskog obrasca koji uvek podrazumeva da nema ničeg uspešnijeg od uspeha.¹⁷ Da su Jevreji bili buržuji u uobičajenom smislu reči, možda bi pravilno procenili izvanredne mogućnosti moći svojih novih funkcija i bar bi pokušali da igraju tu izmišljenu ulogu tajne svetske moći koja sastavlja i obara vlade, ulogu koju su im antisemiti ionako pripisivali. To je, međutim, najmanje istina. Jevreji, bez poznavanja vlasti i nezainteresovani za nju, nikad nisu mislili da sprovedu više od blagog pritiska u sporedne svrhe samoodbrane. Taj nedostatak ambicije su kasnije oštro zamerili asimilovaniji sinovi jevrejskih bankara i biznismena. Dok su neki od njih sanjali, kao Dizraeli, o tajnom jevrejskom društvu kome bi mogli da pripadaju a koje nikad nije postojalo, drugi, kao Ratenau, koji su bili bolje informisani, uživali su u poluantisemitskim tiradama protiv bogatih trgovaca koji nisu imali ni vlast ni društveni položaj.

Tu nevinost nikad nisu sasvim razumeli nejevrejski državnici ili istoričari. S druge strane, jevrejski predstavnici ili pisci su potcenjivali uzdržanost Jevreja od vlasti tako da su je jedva ikad spominjali osim što su izražavali iznenađenje zbog apsurdne sumnje uperene protiv njih. U memoarima državnika iz prošlog veka mnoge primedbe ostavljaju utisak da neće biti rata jer ga Rotšild u Londonu ili Parizu ili Beču ne želi. Čak i tako trezven i pouzdan istoričar kao J. H. Hobson mogao je da izjavi čak 1905: Da li iko ozbiljno pretpostavlja da ijedna evropska država može da povede rat ili da može da se raspiše veliki državni zajam ako se kuća Rotšild i oni koji su sa njima povezani namrgode na to? ¹⁸ Ovaj pogrešan sud zabavan je po svojoj naivnoj pretpostavci da su oni svi kao jedan, poput Meternihovog iskrenog verovanja da kuća Rotšild u Francuskoj igra veću ulogu nego ijedna strana vlada, ili njegovo samouvereno predskazanje bečkim Rotšildovima neposredno pre revolucije u Austriji 1848:

¹⁶ Valter Ratenau, ministar spoljnih poslova Vajmarske republike 1921. i jedan od istaknutih predstavnika nove volje Nemačke za demokratiju proklamovao je tek 1917. svoja duboka monarhistička uverenja, prema kojima samo pomazani, i nijedan skorojević kome se posrećila karijera ne može da vodi zemlju. Vidi *Von kommenden Dingen*, 1917, p. 247.

¹⁷ Ovaj buržoaski obrazac, međutim, ne treba zaboraviti. Kad bi on bio samo stvar ličnih motiva i obrazaca ponašanja, metode kuće Rotšild ne bi se svakako mnogo razlikovale od metoda njihovih nejevrejskih kolega. Na primer, Napoleonov bankar, Uvrar, pošto je pribavio finansije za Napoleonov stodnevni rat, odmah je ponudio svoje usluge Burbonima koji su se borili za povratak.

¹⁸ J. H. Hobson, *Imperialism*, 1905, p. 57. nerevidirano izdanje iz 1938.

Ako ja treba da propadnem, i vi ćete sa mnom. Istina je zapravo da su Rotšildovi imali isto tako malo političkih ideja kao i drugi jevrejski bankari o tome šta žele da izvedu u Francuskoj, da zapravo nisu imali nikakvu jasnu svrhu koja bi čak i iz daleka nagoveštavala rat. Naprotiv, kao i drugi Jevreji, oni se nikada nisu udruživali sa nekom posebnom vladom, već radije sa vladama, sa vlašću kao takvom. Ako su u to vreme i kasnije pokazivali приметnu naklonost prema monarhijama a protiv republika, to je bilo samo zato što su oni ispravno sumnjali da su republike zasnovane na većem stepenu narodne volje, kojoj instiktivno nisu verovali.

Koliko je duboko jevrejska sudbina bila u državi, a koliko je bilo fantastično njihovo nepoznavanje aktuelnog stanja u Evropi, izašlo je na videlo poslednjih godina Vajmarske republike kada su se Jevreji, već s razlogom uplašeni za budućnost, okušali u politici. Uz pomoć nekolicine nejevreja oni su tada osnovali partiju srednje klase koju su nazvali Državna partija (Staatspartei), čije je i samo ime protivrečno. Bili su toliko naivno uvereni da njihova partija, zamišljena da ih reprezentuje u političkoj i socijalnoj borbi, treba da bude sama država da im ceo odnos partije prema državi nikada nije postao jasan. Da se iko potrudio da uzme ozbiljno ovu partiju uvažene gospode koji se nisu snalazili, mogao je jedino da zaključi da je lojalnost po svaku cenu fasada iza koje zlokobne snage pletu zaveru da preuzmu državu.

Baš kao što su potpuno ignorisali sve veću napetost između države i društva, Jevreji su poslednji postali svesni da su ih okolnosti nagnale u središte sukoba. Tako nisu nikada znali kako da procene antisemitizam, ili, još bolje, nikada nisu raspoznavali momenat kada se društvena diskriminacija pretvarala u politički argument. Za više od sto godina antisemitizam je polagano i postepeno krčio sebi put u skoro svim društvenim slojevima u skoro svim evropskim državama dok nije iznenada izronio kao predmet o kome se može postići skoro jedinstveno mišljenje. Zakon po kome se odvijao ovaj proces bio je jednostavan: svaka klasa koja je došla u sukob sa državom kao takvom postala je antisemitska jer je izgledalo da su Jevreji jedina društvena grupa koja predstavlja državu. A jedina klasa koja se pokazala skoro imuna na antisemitsku propagandu bili su radnici koji, uvučeni u klasnu borbu i opremljeni marksističkim tumačenjem istorije, nikada nisu došli u direktan konflikt sa državom, već jedino sa drugom društvenom klasom, buržoazijom, koju Jevreji svakako nisu predstavljali i čiji značajan deo nikada nisu bili.

Politička emancipacija Jevreja u nekim državama na kraju osamnaestog veka i diskusija o tome u ostalim delovima Srednje i Zapadne Evrope rezultirala je pre svega odlučnom promenom u njihovom stavu prema državi, koja je nekako bila simbolizovana usponom kuće Rotšild. Nova poli-

tika ovih dvorskih Jevreja, koji su prvi postali sasvim razvijeni državni bankari, izašla je na videlo onda kad se oni više nisu zadovoljavali time da služe jednog određenog kneza ili vladu putem svojih međunarodnih veza sa dvorskim Jevrejima u drugim državama, već su odlučili da se postave internacionalno i da istovremeno i konkurentno služe vladama Nemačke, Francuske, Velike Britanije, Italije i Austrije. Ovaj nečuveni kurs bio je u velikoj meri reakcija Rotšildovih na opasnosti stvarne emancipacije, koja je, zajedno sa jednakošću, pretila da nacionalizuje jevrejske zajednice njihovih zemalja i da razori same međuevropske prednosti na kojima su počivale pozicije evropskih bankara. Stari Majer Amšel Rotšild, osnivač ove kuće, mora da je shvatio da međuevropski status Jevreja nije više bezbedan i da je bolje da pokuša da ostvari ovu jedinstvenu internacionalnu poziciju u svojoj sopstvenoj porodici. Postavljanje pet sinova u pet finansijskih prestonica Evrope – Frankfurt, Pariz, London, Napulj i Beč – je bio njegov ingeniozni izlaz iz zbunjujuće emancipacije Jevreja.¹⁹

Rotšildovi su započeli svoju spektakularnu karijeru kao finansijske služe izbornog kneza iz Esena, jednog od izuzetnih zajmodavaca svoga vremena, koji ih je naučio poslovanju i pribavio im mnoge svoje mušterije. Njihova je velika prednost bila što su živeli u Frankfurtu, jedinom velikom urbanom centru iz koga Jevreji nisu nikada bili proterivani i gde su početkom devetnaestog veka činili blizu 10 posto gradskog stanovništva. Rotšildovi su počeli kao dvorski Jevreji, ni pod jurisdikcijom kneza niti slobodnog grada već direktno pod vlašću dalekog bečkog cara. Oni su tako kombinovali sve prednosti jevrejskog statusa iz srednjeg veka sa prednostima svoga vremena i bili su mnogo manje zavisni od plemstva i drugih lokalnih vlasti nego iko od ostalih dvorskih Jevreja. Kasnije finansijske radnje ove kuće, ogromno bogatstvo koje su nagomilali i njihova još veća simbolična slava od početka devetnaestog veka dovoljno je poznata.²⁰ Na scenu velikog biznisa su ušli tokom poslednjih godina napoleonskih ratova kada je od 1811. do 1816. skoro polovina engleskih subvencija kontinentalnim silama prolazila kroz njihove ruke. Kada su, posle Napoleonovog poraza, kontinentu svuda bile potrebne velike vladine povlastice za reorganizaciju svojih državnih mašina i za uzdizanje finansijskih struktura prema modelu Engleske banke, Rotšildovi su skoro uživali monopol u rukovanju državnim zajmovima. To je trajalo tokom tri generacije i u tom vremenu oni su uspeli da poraze sve jevrejske i nejevrejske takmace na

¹⁹ Koliko su dobro Rotšildovi bili svesni izvora svoje snage pokazuje se u njihovom ranom kućnom zakonu prema kome se kćerke i njihovi muževi isključuju iz poslova kuće. Devojke su mogle, a posle 1871. su čak podsticane, da se udaju u nejevrejsku aristokratiju; muški potomci morali su da se žene isključivo jevrejskim devojkama i ako je moguće (u prvoj generaciji to je bio redovan slučaj) članicama porodice.

²⁰ Vidi posebno Egon Cesar Conte Corti, *The Rise of the House of Rothschild*, New York, 1927.

tom polju. Kuća Rotšild je postala , kao što je rekao Kapfigu²¹, glavni trezor Svete alijanse .

Međunarodno utemeljenje kuće Rotšild i njen iznenadni uspon iznad svih jevrejskih bankara promenio je celu strukturu jevrejskog državnog biznisa. Prošlo je vreme slučajnog razvoja, neplaniranog i neorganizovanog, kada su se pojedini Jevreji, dovoljno pronicljivi da iskoriste prednost jedinstvene prilike, često uspinjali do vrhova velikog bogatstva i padali na dno siromaštva samo u toku jednog ljudskog veka; kada je takva sreća jedva dodirivala sudbinu jevrejskog naroda kao celine, osim utoliko što su se takvi Jevreji ponekad ponašali kao zaštitnici ili apelovali u korist dalekih zajednica; kada, bez obzira kako su brojni bili bogati pozajmljivači novca ili kako su uticajni bili pojedini dvorski Jevreji, nije bilo znaka napretka neke čvrsto određene jevrejske grupe koja bi kolektivno uživala posebne privilegije i vršila posebne usluge. Upravo je Rotšildov monopol na izdavanje državnih zajmova omogućio i učinio potrebnim da se privuču širi jevrejski kapital, usmeri veliki procenat jevrejskog bogatstva u kanale državnog biznisa i tako stvori prirodna osnova za novo međuevropsko okupljanje srednje i zapadnoevropske jevrejske zajednice. Ono što je u sedamnaestom i osamnaestom veku bila neorganizovana veza između pojedinih Jevreja iz različitih zemalja, sada je postalo sistematično raspolaganje ovim raštrkanim kapacitetima jedne firme fizički prisutne u svim važnim evropskim glavnim gradovima, u stalnom dodiru sa svim delovima jevrejskog naroda, koja je posedovala sve važne informacije i sve mogućnosti za organizaciju.²²

Ekskluzivna pozicija kuće Rotšild zamenila je u jevrejskom svetu do izvesne mere stare spone religiozne i duhovne tradicije, čije je postepeno slabljenje pod uticajem zapadne kulture zapretilo prvi put samom postojanju jevrejskog naroda. I za spoljni svet je ta jedna porodica postala simbol delatne stvarnosti jevrejskog internacionalizma u svetu nacionalnih država i nacionalno organizovanih naroda. Gde je, zaista, bilo boljeg dokaza za fantastičnu zamisao o jevrejskoj svetskoj vladavini nego u toj porodici koja je imala nacionalnost pet različitih država, svuda istaknuta, koja je blisko saradivala sa najmanje tri vlade (francuskom, austrijskom i britanskom) čiji česti sukobi nisu ni za trenutak uzdrmali solidarnost interesa njihovih državnih bankara? Nijedna propaganda nije mogla da stvori efektivniji simbol u političke svrhe od same stvarnosti.

Popularno shvatanje da su Jevreji za razliku od drugih naroda povezani navodno tešnjim krvnim vezama i porodičnim sponama, pothranji-

²¹ Capefigue, *op. cit.*

²² Nikada nije bilo moguće utvrditi do kog stepena su Rotšildovi koristili kapital drugih Jevreja za sopstvene poslovne transakcije i koliko je daleko išla njihova kontrola nad bankarima Jevrejima. Porodica nikada nije dozvolila nijednom naučniku da radi u njenim arhivima.

vala je u velikoj meri realnost ove jedne porodice koja je veštački predstavljala sav ekonomski i politički značaj jevrejskog naroda. Kobra posledica je bilo to da kada su, iz razloga koji nemaju veze sa jevrejskim pitanjem, rasni problemi došli u prvi plan političke scene, Jevreji su se odjednom uklapali u sve ideologije i sve doktrine koje su ljude određivale po krvnim vezama i porodičnim karakteristikama.

Još jedna, manje slučajna činjenica uklapa se u tu sliku. U očuvanju jevrejskog naroda porodica je odigrala mnogo veću ulogu nego i u jednoj drugoj zapadnoj državnoj ili društvenoj zajednici osim u plemstvu. Porodične veze su bile među najmoćnijim i najtvrdoglavijim elementima kojima se jevrejski narod odupirao asimilaciji i raspadu. Kao što je evropsko plemstvo na zalasku ojačalo svoje brakove i kućne zakone, tako je cela zapadna jevrejska zajednica postala porodično svesnija u vekovima svog duhovnog i religioznog raspada. Bez stare nade u mesijansko iskupljenje i bez čvrstog tla tradicionalnog stava većine, zapadna jevrejska zajednica postala je isuviše svesna činjenice da je njen opstanak postignut u tuđoj i često neprijateljski nastrojenoj sredini. Počeli su da gledaju na porodični krug kao na neku vrstu poslednjeg uporišta i da se prema članovima svoje grupe ponašaju kao prema članovima velike porodice. Drugim rečima, antisemitska slika jevrejskog naroda kao porodice tesno povezane krvnim vezama ima nešto zajedničko sa slikom koju su Jevreji imali sami o sebi.

Ova je situacija bila važan činilac u ranom usponu i postojanom jačanju antisemitizma u devetnaestom veku. Koja će se grupa ljudi okrenuti antisemitizmu u određenoj zemlji u određenom istorijskom trenutku isključivo je zavisilo od opšte situacije koja ih je pripremala na žestoko neprijateljstvo prema vladama. Ali značajna sličnost u argumentima i predstavama koja je više puta spontano proizvedena, bila je u bliskoj vezi sa istinom koju je izopačavala. Uvek imamo Jevreje predstavljene kao međunarodnu trgovinsku organizaciju, po celom svetu raširen porodični koncern sa svuda identičnim interesima, tajnu silu iza prestola koja degradira sve vidljive vlade u puke fasade ili u marionete čije konce ona vuče iza scene. Zbog njihovih bliskih odnosa sa izvorima državne vlasti, Jevreje su neizbežno identifikovali sa vlašću, a zbog njihove uzdržanosti od društva i usredsređenosti na uzak porodični krug, neprestano su ih sumnjičili da rade na razaranju svih društvenih struktura.

II: *Rani antisemitizam*

OČIGLEDNO JE PRAVILO, iako se često zaboravlja, da antijevrejska osećanja stižu političku važnost samo onda kad se mogu kombinovati sa glavnim političkim problemima ili kad grupni jevrejski interes dođe u otvoreni

sukob sa vodećom klasom u društvu. Moderni antisemitizam, kao što znamo iz zemalja Srednje i Zapadne Evrope, imao je više političke nego ekonomske uzroke, dok su komplikovani klasni uslovi stvarali žestoku mržnju naroda u Poljskoj i Rumuniji. Tamo je, zahvaljujući nesposobnosti vlada da reše zemljišno pitanje i da nacionalnoj državi daju minimum jednakosti oslobođenjem seljaka, feudalno plemstvo uspelo ne samo da sačuva političku nadmoć već i da spreči uspon obične srednje klase. Jevreji u tim zemljama, jaki u broju a slabi u svemu ostalom, naizgled su ispunjavali neke funkcije srednje klase jer su uglavnom oni držali radnje i trgovinu i zato što su kao grupa stajali između krupnih zemljoposjednika i klase bezzemljaša. Mali posednici, međutim, mogu da postoje u feudalnoj kao i u kapitalističkoj ekonomiji. Jevreji su, ovde kao i svuda, bili nesposobni ili nevoljni da se razvijaju duž linija industrijskog kapitalizma, tako da je konačan rezultat njihovog delanja bila rasuta, neefikasna organizacija potrošnje bez odgovarajućeg sistema proizvodnje. Jevrejski poslovi bili su prepreka normalnom kapitalističkom razvoju jer je izgledalo da su Jevreji jedini od kojih se može očekivati ekonomski napredak iako oni nisu bili u stanju da ta očekivanja ispune. Zbog njihovog nastupa činilo se da su jevrejski interesi u sukobu sa onim delovima stanovništva iz kojih se inače razvijala srednja klasa. Vlade su, s druge strane, mlako pokušavale da podstaknu srednju klasu a da ne ukinu plemstvo i krupne posednike. Jedini njihov ozbiljan pokušaj bila je ekonomska likvidacija Jevreja delom kao ustupak javnom mnjenju, a delom zbog toga što su Jevreji još uvek bili deo starog feudalnog poretka. Vekovima su Jevreji bili posrednici između plemstva i seljaštva; sada su formirali srednju klasu ali nisu ispunjavali njene proizvodne funkcije i zaista su bili jedan od elemenata koji su stajali na putu industrijalizaciji i kapitalizaciji.²³ Ti istočnoevropski uslovi, međutim, iako su činili suštinu pitanja jevrejskih masa, nisu mnogo značajni u našem kontekstu. Njihov politički značaj bio je ograničen na zaostale zemlje gde je uobičajena mržnja prema Jevrejima bila neupotrebljiva kao oružje u posebne svrhe.

Antisemitizam je prvo buknuo u Pruskoj odmah posle Napoleonovog poraza 1807, kada su reformisti tako promenili političku strukturu da je plemstvo izgubilo svoje privilegije a srednja klasa dobijala priliku da razvija svoju slobodu. Ova reforma, revolucija odozdo, preobrazila je polufeudalnu strukturu pruskog prosvećenog despotizma u manje ili više modernu nacionalnu državu čija je poslednja stepenica bilo stvaranje nemačkog Rajha 1871.

²³ James Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem, 1878-1939*, 1946, kratko i bez predrasuda raspravlja o ovim uslovima, u poglavljima IV i VI.

Iako su berlinski bankari toga vremena većinom bili Jevreji, pruske reforme nisu tražile nikakvu značajnu finansijsku pomoć od njih. Otvorene simpatije pruskih reformatora, njihova odbrana jevrejske emancipacije, bile su posledica nove jednakosti svih građana, ukidanja privilegija i uvođenja slobodne trgovine. Nisu bili zainteresovani za očuvanje Jevreja kao Jevreja za posebne svrhe. Njihov odgovor na primedbu da bi u uslovi- ma jednakosti Jevreji mogli prestati da postoje bio je uvek: Neka. Šta se to tiče vlade koja traži samo da oni postanu dobri građani?²⁴ Emanci- pacija je, štaviše, bila relativno neofanzivna jer je Pruska upravo izgubila istočne pokrajine gde je živelo brojno i siromašno jevrejsko stanovništvo. Odluka o emancipaciji iz 1812. odnosila se samo na one bogate i korisne grupe Jevreja koje su već bile privilegovane najvećim građanskim pravi- ma i koje bi opštim ukidanjem privilegija pretrpele velike štete u građan- skom statusu. Za te grupe emancipacija nije značila mnogo više od opšteg javnog potvrđivanja *status quo*-a.

Ali simpatije pruskih reformatora prema Jevrejima bile su više nego lo- gična posledica njihovih opštih političkih težnji. Kada je, skoro deceniju kasnije i u sred novog talasa antisemitizma, Vilhelm fon Humbolt izjavio:

Ja volim Jevreje zaista samo *en masse*; *en détail* ja ih radije izbegava-
vam,²⁵ on je naravno stajao u otvorenoj opoziciji prema preovlađujućoj
modi koja je Jevreje favorizovala pojedinačno, a prezirala ih kao narod.
Kao pravi demokrata, on je želeo da oslobodi potlačeni narod, a ne da deli
privilegije pojedincima. Ali takav je pogled takođe bio u tradiciji starih
pruskih činovnika, za koje znamo da su tokom celog osamnaestog veka
dosledno radili na poboljšanju uslova života i unapređenju obrazovanja za
Jevreje. Njihova podrška nije bila motivisana samo ekonomskim ili dr-
žavnim razlozima, već prirodnom simpatijom prema jedinoj društvenoj
grupi koja je takođe stajala izvan društvene zajednice a u okviru države,
iako iz potpuno drugačijih razloga. Stvaranje građanske službe, čija je lo-
jalnost pripadala državi i koja je bila nezavisna od promena u vladi, kida-
lo je njenе klasne veze, ali je bilo i jedno od izvanrednih dostignuća stare
pruske države. Ti su činovnici bili najvažnija grupa u Pruskoj osamnaes-
tog veka i stvarni prethodnici reformatora; oni su ostali stub državne ma-
šinerije kroz ceo devetnaesti vek iako su izgubili mnogo od svoga uticaja
na plemstvo posle Bečkog kongresa.²⁶

²⁴ Christian Wilhelm Dohm, *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden*, Berlin i Stet-
tin, 1781, I, 174.

²⁵ *Wilhelm und Caroline von Humboldt in ihren Briefen*, 1900, V, 236.

²⁶ Odličan opis tih civilnih službenika koji nisu bili suštinski različiti u raznim zemljama,
nalazi se u Henry Pirenne, *A History of Europe from the Invasions to the XVI century*, Lon-
don, 1939, pp. 361-362: Bez klasnih predrasuda i s neprijateljstvom prema privilegijama
velikih plemića koji su ih prezirali... kroz njih nije govorio kralj, već anonimna monarhija,
nadređena svemu, podvrgavajući sve svojoj moći.

Kroz držanje reformatora i naročito kroz proglas o emancipaciji 1812, posebni interesi države u vezi sa Jevrejima počeli su da se manifestuju na čudan način. Nestalo je staro iskreno uverenje o njihovoj koristi kao Jevreja (kada je čuo za masovno pokrštavanje Jevreja Fridrih II Pruski je uzviknuo: Nadam se da neće učiniti tako đavolju stvar!).²⁷ Emancipacija je data u ime principa i bilo kakva aluzija na usluge Jevreja bila bi svetogrđe po mentalitetu toga vremena. Posebne okolnosti koji su dovele do emancipacije, iako dobro poznate svima kojih se to ticalo, sada su se skrivale kao velika i strašna tajna. Sam proglas, s druge strane, shvaćen je kao poslednje i u izvesnom smislu najsajnije dostignuće preobražaja od feudalne u nacionalnu državu i društvo u kome ubuduće neće biti bilo kakvih privilegija.

Jedna od reakcija ogorčenog plemstva, klase koja je najjače pogođena, bila je i iznenadna i neočekivana provala antisemitizma. Njihov najjasniji govornik, Ludvig fon der Marvic (koji se isticao među osnivačima konzervativne ideologije), podneo je dugačku peticiju vladi u kojoj je rekao da će Jevreji sada biti jedina grupa koja će uživati posebne prednosti, kritikujući pri tom preobražaj stare pruske države, koja je ulivala strahopoštovanje, u jevrejsku državu željnu novotarija. Politički napad pratio je društveni bojkot koji je skoro preko noći promenio lice berlinskog društva. Jer aristokrati su bili među prvima koji su proslavili na prelasku veka ove salone jevrejskih domaćica, gde se na kratko vreme susrelo istinski mešovito društvo. To je do izvesnog stepena tačno, ovo odsustvo predrasuda bilo je rezultat usluga koje su pružali jevrejski zajmodavci, vekovima isključivani iz svih velikih poslovnih transakcija, a svoju jedinu mogućnost našli su u ekonomski neproaktivnim i beznačajnim ali društveno važnim pozajmicama onim ljudima koji su imali sklonost da žive iznad svojih mogućnosti. U svakom slučaju, značajno je da su društvene veze opstale kada su apsolutne monarhije sa većim finansijskim mogućnostima uspostavile posao kroz privatne zajmove, čime su pojedinačni mali dvorski Jevreji postali stvar prošlosti. Prirodni otpor koji jedan plemić možda ima prema gubljenju vrednih izvora pomoći u hitnim situacijama naveo je njega da pre poželi da se oženi jevrejskom devojkom iz bogate porodice nego da mrzi jevrejski narod.

Provala plemićkog antisemitizma nije bila ni rezultat bližeg kontakta između Jevreja i plemstva. Naprotiv, i jednima i drugima je bilo zajedničko instinktivno odbijanje novih vrednosti srednje klase i klase sličnog porekla. U jevrejskim kao i u plemićkim porodicama pojedinac se smatrao prvenstveno članom porodice; njegove je obaveze na prvom mestu određivala porodica koja je pevazilazila život i važnost pojedinca. Obe su

²⁷ Vidi *Kleines Jahrbuch des Nützlichen und Angenehmen für Israeliten*, 1847.

bile nenacionalne i međuevropske i svaka je razumela način života one druge, u kome je nacionalna privrženost bila drugorazredna u odnosu na lojalnost prema porodici, najčešće razasutoj po cejoj Evropi. I jedni i drugi su sadašnjost poimali tek kao kariku u lancu prošlih i budućih generacija. Antijevrejski liberalni pisci nisu propuštali priliku da istaknu tu čudnu sličnost principa i zaključili su da se plemstva mogu rešiti samo ako se prvo reše Jevreja, i to ne zbog njihovih finansijskih veza, već zato što su i Jevreje i plemstvo smatrali preprekom istinskom razvoju te urođene ličnosti, te ideologije samopoštovanja koju je liberalna srednja klasa koristila u borbi protiv koncepcije rođenja, porodice i nasleđa.

Zbog tih projevrejskih činilaca sve je dobilo veći značaj, tako da su plemići otpočeli dugu liniju antisemitske političke argumentacije. Ni ekonomske veze niti društvena bliskost nisu imale nikakvu težinu u situaciji u kojoj se plemstvo otvoreno suprotstavlja egalitarnoj nacionalnoj državi. Društveno, napad na državu identifikovao je Jevreje sa vladom; uprkos tome što je srednja klasa, ekonomski i društveno, imala stvarne koristi od reforme, Jevreji su bili žestoko optuženi i ispaštali su staru izolaciju prezrenjem.

Posle Bečkog kongresa, kada je nakon dugih decenija tihe reakcije pod Svetom alijansom prusko plemstvo povratilo mnogo od svog uticaja na državu i čak privremeno postalo važnije nego što je ikada bilo u osamnaestom veku, aristokratski antisemitizam iznenada se pretvorio u blagu diskriminaciju bez političkog značaja.²⁸ U isto vreme, uz pomoć intelektualaca-romantičara, konzervativizam je dostigao svoj puni razvoj kao jedna od političkih ideologija koja je u Nemačkoj poprimila veoma karakterističan, ingeniozno dvosmislen stav prema Jevrejima. Od tada pa nadalje nacionalna država, opremljena konzervativnim argumentima, povukla je jasnu liniju između Jevreja koji su potrebni i poželjni i onih koji to nisu. Pod izgovorom suštinski hrišćanskog karaktera države šta bi moglo biti stranije prosvetljenim despotima! narastajuća jevrejska inteligencija mogla je biti otvoreno diskriminisana jer nije bilo povratka na poslove bankara i biznismena. Ova vrsta diskriminacije, koja je pokušala da za Jevreje zatvori univerzitete time što će ih isključiti iz građanskih službi, imala je dvostruku prednost jer je pokazivala da nacionalna država više vrednuje posebne usluge nego jednakost i istovremeno sprečavala ili bar odgađala stvaranje nove grupe Jevreja, koji nisu bili ni od kakve očigledne koristi za državu, a čak je izgledalo da će biti asimilovani u društvo.²⁹ Ka-

²⁸ Kada je pruska vlada podnela novi emancipacioni zakon pred *Vereintige Landtage* 1847, skoro svi članovi visoke aristokratije su bili naklonjeni potpunoj jevrejskoj emancipaciji, vidi I. Elbogen, *Geschichte der Juden in Deutschland*, Berlin, 1935, p. 224.

²⁹ Iz tog razloga su se pruski kraljevi toliko bavili najstrožim očuvanjem jevrejskih običaja i verskih rituala. Fridrih Vilhelm III je 1823. zabranio i najmanje osavremenjivanje

da je, osamdesetih godina, Bizmark došao u priličnu nepriliku da štiti Jevreje od Štekerove antisemitske propagande, on je rekao *expressis verbis* da hoće da protestuje samo protiv napada na imućnu jevrejsku zajednicu... čiji su interesi povezani sa očuvanjem naših državnih institucija i da se njegov prijatelj Blajhreder, pruski bankar, ne žali na napade na Jevreje uopšte (koje mora da je prevideo), već samo na bogate Jevreje.³⁰

Prividna dvoličnost sa kojom su vladini činovnici s jedne strane protestovali protiv jednakosti (naročito protiv profesionalne jednakosti) za Jevreje, ili se kasnije pomalo žalili na jevrejski uticaj na štampu a ipak im, s druge strane, iskreno želeli dobro u svakom pogledu,³¹ više je odgovarala interesima države nego ranijem žaru reformatora. Najzad, Bečki kongres je povratio Pruskoj pokrajine gde su mase siromašnih Jevreja živele vekovima i niko osim nekoliko intelektualaca koji su sanjarili o Francuskoj revoluciji i pravima čoveka nikada nije ni pomišljao da njima da isti status kao njihovoj bogatoj braći a ovi su svakako bili poslednji koji bi zahtevali jednakost kojom mogu jedino da izgube.³² Oni su kao i svi drugi znali da svaka zakonska i politička mera za emancipaciju Jevreja mora obavezno da dovede do pogoršanja njihove građanske i društvene situacije.³³ I sami su bolje nego iko znali koliko njihova moć zavisi od pozicije i prestiža u jevrejskim zajednicama. Tako da su teško mogli da prihvate ijednu drugu politiku osim da nastoje da sebi pribave više uticaja a da svoje sunarodnike čuvaju u nacionalnoj izolaciji, pretvarajući se da je ta izolacija deo njihove religije. Zašto?... Zato što će drugi još više zavistiti od njih, tako da ostale, kao *unsere Leute*, mogu da koriste samo moćni.³⁴ A u dvadesetom veku, kada je emancipacija prvi put bila svršena

a njegov naslednik, Fridrih Vilhelm IV, otvoreno je izjavio da država ne sme učiniti ništa što bi produžilo stapanje Jevreja sa ostalim stanovnicima njegovog kraljevstva. Elbogen, op. cit., pp. 223, 234.

³⁰ U pismu *Kultursminister*-u fon Putkameru u oktobru 1880. Vidi takode pismo Herberta fon Bizmarka iz novembra 1880. Tidemanu. Oba pisma u Walter Frank, *Hofprediger Adolf Stoecker und die christlich-soziale Bewegung*, 1928, pp. 304, 305.

³¹ August Varnhagen komentariše izjavu Fridriha Vilhelma IV. Kralja su pitali šta name-rava da radi sa Jevrejima. On je odgovorio: Želim im svako dobro, ali želim da osećaju da su Jevreji. Ove reči su ključ mnogo čega. *Tagebücher*, Leipzig, 1861, II, 113.

³² Da će se emancipacija Jevreja sprovesti protivno volji jevrejskih predstavnika bilo je opštepoznato u osamnaestom veku. Mirabo je raspravljao pred *Assemblée Nationale* 1789: Gospodo, da li zato što Jevreji ne žele da budu građani, vi ih ne proglašavate građanima? U vladi kakvu ste sada osnovali svi ljudi moraju biti ljudi; morate prognati sve one koji nisu ili koji odbijaju da postanu ljudi. Stav nemačkih Jevreja u ranom devetnaestom veku saopštava J. M. Jost, *Neuere Geschichte der Israeliten. 1815-1845*, Berlin, 1846. Band 10.

³³ Adam Mueller (vidi *Ausgewählte Abhandlungen*, priredio J. Baxa, Jena, 1921, p. 215) u pismu Meternihu 1815.

³⁴ E. G. Paulus, *Die jüdische Nationalabsonderung nach Ursprung, Folgen und Besserungsmitteln*, 1831.

činjenica za jevrejske mase, došlo je do konačnog nestanka moći privilegovanih Jevreja.

Tako je uspostavljena savršena harmonija interesa između moćnih Jevreja i države. Bogati Jevreji su želeli i postigli kako kontrolu nad svojim sunarodnicima tako i odvajanje od nejevrejskog društva; država je mogla da kombinuje politiku blagonaklonosti prema bogatim Jevrejima sa legalnom diskriminacijom prema jevrejskoj inteligenciji i jačanjem društvene podvojenosti, kako je izraženo u konzervativnoj teoriji hrišćanske suštine države.

Dok je antisemitizam u plemstvu ostao bez političkih posledica i brzo splasnulo u decenijama Svete alijanse, liberali i radikalni intelektualci su nadahnuli i povelili novi talas antisemitizma odmah posle Bečkog kongresa. Liberalna opozicija Meternihovom političkom režimu na kontinentu i oštri napadi na reakcionarnu prusku vladu brzo su doveli do antisemitskih ispada i prave poplave antijevrejskih pamfleta. Baš zato što su bili mnogo manje iskreni i otvoreni u opoziciji prema vladi nego što je plemić Marvic bio deceniju ranije, oni su napadali Jevreje više nego vladu. Zabrinuti uglavnom zbog jednakih mogućnosti i odbijajući pre svega svako oživljavanje aristokratskih privilegija koje su im ograničavale pristup državnim poslovima, uveli su u diskusiju razliku između Jevrejina pojedinca, naše braće, i Jevreja kao grupe, razliku koja je od tada postala zaštitni znak levog antisemitizma. Iako nisu potpuno razumevali zašto i kako vlada u svojoj prisilnoj nezavisnosti od društva čuva i štiti Jevreje kao odvojenu grupu, oni su dovoljno dobro znali da tu postoji neki politički osnov i da je jevrejsko pitanje nešto više od problema Jevreja pojedinačno i ljudske tolerancije. Iskovali su nove nacionalističke fraze država u državi i nacija bez nacije. Grešeći svakako u prvom delu, jer Jevreji nisu imali ličnih političkih ambicija i bili su jedina društvena grupa bezuslovno lojalna državi, u drugom su bili polovično u pravu, jer Jevreji, uzeti kao društvena a ne kao politička zajednica, nisu zapravo činili posebnu grupu u okviru nacije.³⁵

U Pruskoj, iako ne u Austriji i u Francuskoj, ovaj radikalni antisemitizam bio je skoro isto tako kratkotrajan i bez posledica kao ranije plemićki antisemitizam. Radikali su bili sve obuzetiji liberalizmom srednje klase u ekonomskom usponu, klase koja je dvadesetak godina kasnije na svojim skupštinama po celoj Nemačkoj zahtevala jevrejsku emancipaciju i političku jednakost. To je, međutim, uspostavilo izvesnu teorijsku, pa čak i književnu tradiciju čiji se uticaj oseća u čuvenim antijevrejskim spisima mladog Marksa, koji je tako često i nepravedno bio optuživan za antisemi-

³⁵ Za tačan i pouzdan prikaz nemačkog antisemitizma u devetnaestom veku vidi Waldemar Gurian, *Antisemitism in Modern Germany*, u *Essay on Anti-Semitism*, priredio K. S. Pinson, 1946.

tizam. To što jedan Jevrejin, Karl Marks, može da piše na isti način kao ovi antijevrejski radikali, dokazuje jedino koliko je malo zajedničkog ova vrsta antisemitizma imala sa potpuno razvijenim antisemitizmom. Marksa kao Jevrejina pojedinca, nisu mnogo zbunjivali ovi argumenti protiv jevrejstva kao i, na primer, Ničea sopstveni argumenti protiv Nemačke. Marks, istina je, u svojim kasnijim godinama nikada nije pisao ili izrekao svoje mišljenje o jevrejskom pitanju; ali to jedva da ima veze sa neakvom temeljnom promenom njegove misli. Njegova isključiva preokupacija društvenim fenomenom klasne borbe, problemima kapitalističke proizvodnje u koju Jevreji nisu bili umešani niti kao kupci niti kao prodavci rada i njegovo krajnje prenebregavanje političkih pitanja automatski ga je sprečilo da dalje ispituje strukturu države, a time i ulogu Jevreja. Jak uticaj marksizma na radnički pokret u Nemačkoj jedan je od glavnih razloga što su nemački revolucionarni pokreti pokazali tako malo znakova antijevrejskog osećanja.³⁶ Jevreji su imali mali ili nikakav značaj u socijalnim borbama tog vremena.

Počeci modernog antisemitskog pokreta svuda datiraju od poslednje trećine devetnaestog veka. U Nemačkoj je on još jednom neočekivano nastao među plemstvom, čija se opozicija prema državi opet pojačala preobražajem pruske monarhije u razvijenu nacionalnu državu posle 1871. Bizmark, stvarni osnivač nemačkog Rajha, imao je stalne bliske odnose sa Jevrejima otkad je postao premijer; sada su ga optuživali da zavisi od Jevreja i da od njih prima mito. Njegov napor i delimičan uspeh u oslobađanju vlade od mnogih feudalnih ostataka izazvali su neizbežan sukob sa aristokracijom; ova je napadala Bizmarka ili kao nevinu žrtvu ili kao Blajhrederovog plaćenog agenta. Odnos je zapravo bio sasvim suprotan: Blajhreder je nesumnjivo bio visoko cenjeni i dobro plaćeni Bizmarkov agent.³⁷

Feudalna aristokratija, međutim, iako još uvek dovoljno moćna da utiče na javno mnjenje, nije u sebi bila ni dovoljno jaka niti dovoljno važna da povede pravi antisemitski pokret kao onaj koji je počeo osamdesetih godina. Njen glasnogovornik, dvorski kapelan Šteker, sin roditelja iz niže srednje klase, bio je mnogo manje nadaren predstavnik konzervativnih interesa nego njegovi prethodnici, romantični intelektualci koji su formulisali glavne težnje konzervativne ideologije pedesetak godina ranije. Štaviše, on nije otkrio korist antisemitske propagande putem praktičnih ili teorijskih razmatranja, već slučajno, kada je uz pomoć velikog demagoškog ta-

³⁶ Jedini levičarski nemački antisemita od nekakvog značaja bio je E. Duering koji je smislio konfuzno naturalističko objašnjenje jevrejske rase u svom *Die Judenfrage als Frage der Rassenschädlichkeit für Existenz, Sitte und Cultur der Völker mit einer weltgeschichtlichen Antwort*, 1880.

³⁷ Za antisemitske napade na Bizmarka vidi Kurt Wawrzinek, *Die Entstehung der deutschen Antisemitenpartien. 1873-1890*, Historische Studien, Heft 168, 1927.

lenta otkrio da je ona veoma korisna za popunjavanje inače praznih mesta. Ali on ne samo da nije razumeo sopstveni iznenadni uspeh; kao dvorski kapelan i službenik i kraljevske porodice i vlade, on jedva da je bio u poziciji da ga valjano iskoristi. Njegova entuzijastična publika sastojala se isključivo od pripadnika niže srednje klase, sitnih preduzetnika i trgovaca, majstora i staromodnih zanatlija. A antijevrejska osećanja ovih ljudi još nisu bila, svakako ne isključivo, motivisana sukobom sa državom.

III: Prve antisemitske partije

ISTOVREMENOM PORASTU antisemitizma kao ozbiljnog političkog činioaca u Nemačkoj, Austriji i Francuskoj poslednjih dvadeset godina devetnaestog veka prethodio je niz finansijskih skandala i afera zbog prevara, čiji je glavni izvor bila prevelika proizvodnja gotovog kapitala. U Francuskoj su većina članova Parlamenta i neverovatan broj vladinih službenika ubrzo bili tako duboko umešani u prevare i mito da Treća republika nije nikad mogla da povрати prestiž koji je izgubila tokom prvih decenija postojanja; u Austriji i Nemačkoj plemstvo je bilo veoma kompromitovano. U sve tri zemlje Jevreji su bili samo posrednici i nijedna jevrejska kuća nije izašla sa trajnim bogatstvom iz prevara u Panamskoj aferi i u *Gründungsschwindel*.

Ali, još jedna grupa ljudi, pored plemića, vladinih oficira i Jevreja, bila je upletena u ove fantastične investicije koje su umesto obećavajućeg profita rezultirale neverovatnim gubicima. Ta se grupa uglavnom sastojala od srednjih slojeva koji su sada iznenada postali antisemitski orijentisani. Oni su bili mnogo ozbiljnije pogođeni nego ijedna druga grupa: rizikovali su male uštedevine i bili trajno uništeni. Bilo je važnih razloga za njihovu lakovernost. Kapitalistička ekspanzija na domaćoj sceni nastojala je sve više da likvidira male posjednike kojima je postalo pitanje života ili smrti da brzo uvećaju to malo što imaju jer je pretila opasnost da sve izgube. Postajali su svesni da će, ako ne uspeju da se uzdignu u buržoaziju, potonuti u proletarijat. Decenije opšteg napretka značajno su usporile ovaj razvoj (mada ga nisu sprečili), tako da je njihova panika bila donekle preuranjena. Kako je vreme odmicalo, strah nižih srednjih slojeva tačno je odgo-varao Marksovom predviđanju njihovog brzog raspada.

Niži srednji slojevi ili sitna buržoazija bili su potomci gilda zanatlija i trgovaca koji su vekovima bili zaštićeni od rizika sistemom koji je konkurenciju stavljao izvan zakona te su i u krajnjoj instanci bili pod zaštitom države. Stoga su se oni žalili na svoju nesreću pod Mančesterskim sistemom, koji ih je izložio teškoćama konkurentskog društva i lišio ih svih

posebnih zaštita i privilegija koje su im pružale državne vlasti. Oni su tako bili prvi koji su se borili za državu sa socijalnim osiguranjem, od koje su očekivali ne samo da ih zakloni od opasnosti već i da ih sačuva u profesijama i pozivima koje su nasledili od svojih porodica. Kako je glavna karakteristika veka slobodne trgovine bila ulazak Jevreja u sve profesije, sasvim je razumljivo što su niži srednji slojevi Jevreje smatrali predstavnicima najdoslednije primene Mančesterskog sistema,³⁸ iako to uopšte nije bilo tačno.

Ova dosta nategnuta ogorčenost, koju prvo nalazimo u nekih konzervativnih pisaca koji su slučajno združili napad na buržoaziju sa napadom na Jevreje, dobila je veliki podsticaj kada je trebalo da oni koji su se nadali pomoći od vlade i igrali na čudo prihvate prilično dvosmislenu pomoć bankara. Malom vlasniku jedne radnje bankar je izgledao isti takav eksploatator kao što je vlasnik velikog industrijskog preduzeća bio za radnike. Ali dok su evropski radnici, iz ličnog iskustva i marksističkog ekonomskog obrazovanja, znali da kapitalista ispunjava duplu ulogu eksploatišući ih i dajući im mogućnost da proizvode, malog trgovca niko nije mogao da prosveti o njegovoj društvenoj i ekonomskoj sudbini. Njegov je položaj bio čak gori nego radnikov i na osnovu svog iskustva on je bankara smatrao parazitom i lihvarom koji treba da postane njegov nevidljivi partner, čak i ako taj bankar, za razliku od fabrikanta, nema baš nikakve veze sa njegovim poslom. Nije teško zamisliti da čoveka koji stavi svoj novac samo i direktno u službu zarađivanja većeg novca mogu žešće da mrze nego onoga ko dobija profit kroz dug i zamršen proces proizvodnje. Kako u to vreme niko nije tražio kredit, ako je to ikako mogao da izbegne mali trgovci svakako ne bankari su izgledali kao eksploatatori ne radne snage i proizvodnih mogućnosti, već nesreće i bede.

Mnogi od tih bankara bili su Jevreji i, što je još važnije, opšta predstava o bankaru nosila je iz istorijskih razloga jevrejske crte. Tako je levičarski pokret niže srednje klase i cela propaganda protiv bankarskog kapitala postala manje ili više antisemitska, što je od male važnosti za industrijsku Nemačku, ali od velikog značaja u Francuskoj i, u manjem stepenu, u Austriji. Za trenutak je izgledalo da su Jevreji zaista prvi put došli u neposredan sukob sa drugom klasom bez posredovanja države. U okviru nacionalne države, u kojoj je funkcija vlade bila manje-više određena njenim položajem nad konkurentskim klasama, takav sukob je bio mogućan, iako opasan način da se normalizuje jevrejski položaj.

Ovom društveno-ekonomskom elementu, međutim, brzo je dodat još jedan, koji se tokom vremena pokazao kao mnogo kobniji. Položaj Jevre-

³⁸ Otto Glagau, *Der Bankrott des Nationalliberalismus und die Reaktion*, Berlin, 1878. Od istog autora *Der Boersen und Gruendungsschwindel*, 1876, jedan je od najvažnijih antisemitskih pamfleta toga vremena.

ja kao bankara nije zavisio od pozajmica malim ljudima u nevolji već prvenstveno od davanja državnih zajmova. Sitne pozajmice bile su prepuštene sitnim sunarodnicima, koji su se na taj način pripremali za obećavajuće karijere svoje bogatije i poštovanije braće. Društveni otpor nižih srednjih slojeva protiv Jevreja postao je visokoeksplozivni politički element, jer se mislilo da ti mnogo omraženi Jevreji čvrsto idu ka političkoj moći. Zar oni nisu bili isuviše dobro poznati po svojim odnosima sa vladom u drugim pitanjima? Društvena i ekonomska mržnja su, sa druge strane, političkom argumentu dodale ono hajkačko nasilje koje do tada uopšte nije postojalo.

Fridrih Engels je jedanput primetio da su protagonisti antisemitskog pokreta u to vreme bili plemići, a njihov hor razularena gomila sitne buržoazije. To je tačno ne samo za Nemačku već i za austrijski hrišćanski socijalizam i za francuske antidrajfusovce. U svim tim slučajevima, aristokratija, u očajničkoj poslednjoj borbi, pokušavala je da sklopi savez sa konzervativnim crkvenim snagama sa katoličkom crkvom u Austriji i Francuskoj, sa protestantskom crkvom u Nemačkoj, pod izgovorom da se protiv liberalizma bori hrišćanskim oružjem. Gomila je bila samo sredstvo da oni ojačaju svoju poziciju, da svojim glasovima daju veći odjek. Očigledno aristokrati nisu ni mogli niti hteli da organizuju gomilu koju bi i onako odbacili čim postignu cilj. Ali otkrili su da antisemitske parole vrlo efikasno pokreću široke slojeve populacije.

Sledbenici dvorskog kapelana Štekera nisu organizovali prve antisemitske partije u Nemačkoj. Kad se pokazala privlačnost antisemitskih parola, radikalni antisemiti su se odmah ogradili od Štekerovog berlinskog pokreta, ušli su u otvorenu borbu protiv vlade i osnovali partije čiji su predstavnici u Rajhstagu o svim glavnim domaćim pitanjima glasali sa najvećom opozicionom partijom, socijaldemokratima.³⁹ Oni su se brzo oslobodili kompromitujućeg početnog saveza sa starim vlastima; Bekel, prvi antisemita član Parlamenta, dugovao je svoje mesto glasovima hesenskih seljaka koje je branio od junkera i Jevreja, to jest od plemstva koje je posedovalo previše zemlje i od Jevreja od čijih su kredita zavisili.

Te prve, male, antisemitske partije su se odjednom izdvojile od ostalih partija. Oni su za sebe tvrdili da nisu samo jedna od partija, već partija iznad svih partija. U klasnoj i partijski vođenoj nacionalnoj državi samo su država i vlada pretendovale na položaj iznad svih partija i klasa i da predstavljaju naciju u celini. Partije su bile prihvatljive grupe čiji su poslanici predstavljali interese svojih glasača. Iako su se borile za vlast, podrazumevalo se da je na vladi da uspostavi ravnotežu između sukobljenih interesa i njihovih predstavnika. Antisemitske partije su tvrdile da su iz-

³⁹ Vidi Wawrzinek, *op. cit.* Instrukтивan pregled svih ovih događaja, sa posebnim osvrtom na dvorskog kapelana Štekera, u Frank, *op. cit.*

nad svih partija, što je jasno pokazivalo njihovu težnju da predstavljaju celu naciju, da imaju isključivu vlast, da zaposednu državnu mašineriju, da oni zamene državu, dok su, na drugoj strani, i dalje bile organizovane kao partije, da bi tako njihovi glasači dominirali nacijom.

Državna politika nacionalne države došla je dotle da nijedna posebna grupa nije više mogla da ima isključivu političku moć, tako da je vlada preuzela stvarno političko rukovođenje koje nije više zavisilo od društvenih i ekonomskih činilaca. Revolucionarni pokreti s leva, koji su se borili za radikalnu promenu društvenih uslova, nikada nisu direktno dirnuli u ovaj vrhovni politički autoritet. Oni su osporavali samo moć buržoazije i njen uticaj na državu, pa su uvek bili spremni da puste vladi da vodi strane poslove gde su u pitanju bili interesi lažno ujedinjenih naroda. Brojni programi antisemitskih grupa, s druge strane, bili su od početka najviše zainteresovni za strane poslove; njihov revolucionarni impuls bio je usmeren protiv vlade više nego protiv određene klase i oni su zapravo težili da unište politički obrazac države sredstvima partijske organizacije.

Zahtev partije da bude iznad svih partija imao je druge, mnogo značajnije implikacije od pukog antisemitizma. Da je to bilo samo pitanje uklanjanja Jevreja, Fričov predlog na jednom od ranih antisemitskih kongresa⁴⁰ da se ne stvara nova partija već da se širi antisemitizam sve dok konačno sve postojeće partije ne postanu antijevrejski nastrojene, dao bi mnogo brže rezultate. Ali Fričov predlog prošao je nezapaženo jer je antisemitizam tada već bio instrument za ukidanje ne samo Jevreja već i državne politike nacionalne države.

Nije samo nesrećni slučaj to što se zahtev antisemitskih partija poklopio sa ranim stepenima imperijalizma i našao pandane u izvesnim trendovima u Velikoj Britaniji, u kojoj antisemitizam nije postojao, kao i u nekim snažnim antisemitskim sveopštim pokretima na kontinentu.⁴¹ Samo su u Nemačkoj ti novi trendovi bili neposredna posledica antisemitizma kao takvog, a antisemitske partije prethodile su i nadživele stvaranje čisto imperijalističkih grupa kao što su *Alldeutscher Verband* i drugih, koje su sve zahtevale da budu iznad partijskih grupa.

Činjenica da su slične formacije bez aktivnog antisemitizma koje su izbegle šarlatanstvo antisemitskih partija i stoga je isprva izgledalo kao da imaju više šansi za konačnu pobedu bile konačno potisnute ili uništene od strane antisemitskog pokreta, dobar je pokazatelj koliko je ovaj predmet važan. Verovanje antisemita da njihova tvrdnja da imaju ekskluzivno pravo na vlast nije ništa više od onog što su Jevreji zapravo postigli, davalo im je prednost domaćeg programa, a uslovi su bili takvi da se moralo

⁴⁰ Ovaj predlog je dat 1886. u Kaselu, gde je osnovan *Deutsche Antisemitische Vereinigung*.

⁴¹ Za obimnu diskusiju o partijama nad partijama i pan-pokretima vidi VIII poglavlje.

ući u arenu društvene borbe da bi se zadobila politička moć. Oni su mogli da pretenduju da pobeđe Jevreje kao što su se radnici borili sa buržoazijom. Njihova prednost sastojala se u tome što su, napadajući Jevreje, za koje se verovalo da predstavljaju tajnu moć u pozadini zvanične vlade, otvoreno mogli da napadaju samu državu, dok se imperijalističke grupe, svojom blagom i sporednom antipatijom prema Jevrejima, nikada nisu povezale sa važnim društvenim borbama tog vremena.

Druga veoma važna odlika novih antisemitskih partija bila je ta što su one smesta započele nadnacionalno organizovanje svih antisemitskih grupa u Evropi, otvoreno se suprotstavljajući tekućim nacionalističkim parolama. Uvodeći taj nadnacionalni element, one su jasno pokazale da ne teže samo političkoj vladavini nad određenom nacijom, već da planiraju i korak dalje ka međuevropskoj vladavini nad svim nacijama.⁴² Ovaj drugi revolucionarni element značio je temeljni raskid sa *status quo*-om, to se često previdalo jer su sami antisemiti, delom zbog tradicionalnih navika, a delom svesno lažući, u svojoj propagandi koristili jezik reakcionarnih partija.

Blizak odnos između naročitih okolnosti jevrejske egzistencije i ideologije ovakvih grupa još je evidentniji u organizovanju nadnacionalnih grupa nego u stvaranju partije nad partijama. Jevreji su vrlo jasno bili jedini međuevropski element u nacionalno izdelfenoj Evropi. Izgledalo je prosto logično da njihov neprijatelj treba da se organizuje na istom principu ako hoće da pobeđi navodne tajne manipulatore političke sudbine svih nacija.

Dok je bilo sigurno da je ovaj argument ubedljiv, uspeh nadnacionalnog antisemitizma zavisio je od mnogo opštijih stavova. Čak i krajem prošlog veka, a naročito od francusko-pruskog rata, sve više ljudi je osećalo da je nacionalna organizacija Evrope zastarela jer više ne može da adekvatno odgovori na nove ekonomske izazove. Ovo je osećanje bilo moćni argument podrške internacionalnom organizovanju socijalizma i ovaj ga je, za uzvrat, jačao. Masama se širilo uverenje da postoje identični interesi širom Evrope.⁴³ Dok su međunarodne socijalističke organizacije ostale pasivne i

⁴² Prvi međunarodni antijevrejski kongres održan je 1882. u Drezdenu, sa oko 3.000 delegata iz Nemačke, Austro-Ugarske i Rusije; tokom te diskusije Štekera su porazili radikalni elementi koji su se sastali godinu dana kasnije u Šemnicu i osnovali *Alliance Antijuive Universelle*. Dobar prikaz tih susreta i kongresa, njihovih programa i diskusija naći će se u Wawrzinek, *op. cit.*

⁴³ Međunarodna solidarnost radničkih pokreta bila je, sve dok je postojala, međuevropska stvar. Njihova ravnodušnost prema spoljnoj politici bila je istovremeno neka vrsta samozaštite i od aktivnog učestvovanja u savremenoj imperijalističkoj politici njihovih zemalja i od borbe protiv nje. Što se tiče ekonomskih interesa, bilo je sasvim jasno da bi svi u francuskoj ili britanskoj ili holandskoj naciji osetili potres od pada svojih imperija, a ne samo kapitalisti i bankari.

nezainteresovane u svim pitanjima spoljne politike (to jest upravo u onim pitanjima u kojima je njihov internacionalizam mogao da se dokaže), antisemiti su počeli sa problemima spoljne politike i čak su i rešenja domaćih problema tražili na nadnacionalnoj osnovi. Ako ideologije uzmemo manje po njihovim spoljnim vrednostima i ako se bliže zagledaju stvarni programi odgovarajućih partija, otkrićemo da socijalisti, koji su se više bavili domaćim problemima, mnogo bolje odgovaraju nacionalnoj državi nego antisemiti.

Naravno, to ne znači da internacionalna uverenja socijalista nisu bila iskrena. Ona su, naprotiv, bila jača i, slučajno, mnogo starija od otkrića klasnih interesa koji probijaju granice nacionalnih država. Ali sama svest o sveopštem značaju klasne borbe navela ih je da prevede to nasleđe koje je Francuska revolucija zaveštala radničkim partijama, a jedino ih je ono moglo dovesti do artikulisane političke teorije. Socijalisti su implicitno sačuvali originalni koncept nacije među nacijama, koje sve pripadaju porodici čovečanstva, ali nikada nisu napravili nacrt po kome bi preobrazili tu ideju u operativni koncept u svetu suverenih država. Taj internacionalizam je, sledstveno, ostao lično uverenje koje su svi delili, a njihova zdrava nezainteresovanost za nacionalni suverenitet obrnula se u dosta nezdravu i nerealističnu ravnodušnost prema spoljnoj politici. Pošto partije s leva nisu prigovarale nacionalnim državama u principu, već samo sa aspekta nacionalne suverenosti, pošto su, štaviše, njihove sopstvene neartikulisane nade u federalne strukture sa eventualnom integracijom svih nacija na istim principima nekako podrazumevale nacionalnu slobodu i nezavisnost svih potlačenih naroda, oni su mogli da se kreću u okviru nacionalne države i čak da se pojave, u vreme raspada sopstvene društvene i političke strukture, kao jedina grupa u populaciji koja se nije prepuštala ekspanzionističkim fantazijama i idejama o uništavanju ostalih naroda.

Nadnacionalizam antisemita prišao je pitanju međunarodne organizacije sa sasvim suprotnog gledišta. Njegov je cilj bila nadmoćna superstruktura koja bi podjednako razorila sve nacionalne strukture nikle na domaćem tlu. Antisemiti su mogli da se upuste u hipernacionalističko fraziranje čak i kad su se pripremali da razore državnu politiku sopstvene nacije, jer je plemenski nacionalizam sa svojom neumerenom žudnjom za osvajanjem, bio jedna od glavnih snaga kojom se na silu probijaju uske i skućene granice države i njenog suvereniteta.⁴⁴ Što je efektnija bila šovinistička propaganda, lakše je bilo ubediti javno mnjenje u neophodnost nadnacionalne strukture koja bi vladala odozgo i bez nacionalnih razlika univerzalnim monopolom vlasti i instrumentima nasilja.

Nema sumnje da je poseban međuevropski položaj jevrejskog naroda mogao da posluži u svrhe socijalističkog federalizma makar onoliko ko-

⁴⁴ Uporedi VIII poglavlje.

liko je poslužio mračnim zaverama nadnacionalista. Ali socijalisti su bili toliko obuzeti klasnom borbom i tako nemarni prema političkim posledicama sopstvenih nasledenih koncepata da su Jevreje shvatili kao politički faktor tek kad su se već sukobili sa antisemitizmom u punom jeku kao ozbiljnim takmacem na domaćoj sceni. Tada oni nisu bili samo nepripremljeni da unesu jevrejsko pitanje u svoje teorije, već su se bojali da ga uopšte i dodirnu. Ovde, kao i u drugim međunarodnim pitanjima, prepustili su to nadnacionalistima koji su onda možda izgledali kao jedini koji znaju odgovore na svetske probleme.

Na smeni vekova, posledice prevara iz sedamdesetih činile su svoje, i doba napretka i opšteg blagostanja, naročito u Nemačkoj, stavilo je tačku na preuranjena vrenja iz osamdesetih. Niko nije mogao da predvidi da je ova tačka samo predah, da će se sva nerešena politička pitanja zajedno sa svim neutaženim političkim mržnjama udvostručiti po snazi i nasrtnosti posle Prvog svetskog rata. Antisemitske partije u Nemačkoj, nakon početnih uspeha, opet su postale beznačajne; njihove vođe, posle kratkog upravljanja javnim mnjenjem, nestale su kroz zadnja vrata istorije u mrak ludačke zbrke i šarlatanstva koje ima lek za sve.

IV: *Antisemitizam levičara*

DA NIJE BILO zastrašujućih posledica antisemitizma u naše vreme, mogli bismo da obratimo manje pažnje na njegov razvoj u Nemačkoj. Kao politički pokret, antisemitizam devetnaestog veka najbolje se može proučavati u Francuskoj, gde je skoro čitavu deceniju dominirao političkom scenom. Kao ideološka snaga, boreći se sa drugim mnogo uvažnijim ideologijama za naklonost javnog mnjenja, on je dostigao svoj najjasniji oblik u Austriji.

Nigde Jevreji nisu činili tako velike usluge državi kao u Austriji, čije je brojne nacionalnosti držala na okupu samo dvojna monarhija kuće Habsburga, i gde je Jevrejin kao državni bankar, nasuprot svim ostalim evropskim zemljama, preživio pad monarhije. Baš kao na početku osamnaestog veka, kredit Zamuela Openhajmera bio je identičan sa kreditom kuće Habsburga, tako da je na kraju austrijski kredit zapravo bio kredit *Creditanstalt*-a bankarske kuće Rotšild.⁴⁵ Iako dunavska monarhija nije imala homogeno stanovništvo, najvažniji preduslov za evoluciju u nacionalnu državu, ona nije mogla da izbegne preobražaj prosvećenog despotizma u ustavnu monarhiju i stvaranje modernih građanskih službi. To je značilo da treba da oformi izvesne institucije nacionalne države. Kao prvo, moderni klasni sistem rastao je po nacionalnim linijama, tako da su određene

⁴⁵ Vidi Paul H. Emden, *The Story of the Vienna Creditanstalt*, u *Menorah Journal*, XXVIII, 1, 1940.

nacionalnosti počele da se identifikuju sa određenim klasama ili bar profesijama. Nemci su postali dominantna nacija uglavnom u istom smislu kao što je buržoazija postala dominantna klasa u nacionalnoj državi. Mađarski plemići-zemljoposednici igrali su čak važniju, ali u suštini sličnu ulogu, kakvu je imalo plemstvo u drugim zemljama. Sama državna mašinerija dala je sve od sebe da očuva staru apsolutnu distancu od društva, da vlada nad svim nacionalnostima, kao nacionalna država, poštujući svoje klase. Rezultat za Jevreje bio je taj da jevrejska nacionalnost jednostavno nije mogla da se stopi sa drugim klasama u nacionalnoj državi ili da i sama postane klasa. Kako su se Jevreji u nacionalnoj državi razlikovali od svih društvenih klasa svojim posebnim odnosom prema državi, tako su se razlikovali i od ostalih nacionalnosti u Austriji svojim posebnim odnosom prema habsburškoj monarhiji. I kao što je svuda svaka klasa koja je došla u otvoren sukob sa državom postajala antisemitska, tako je u Austriji svaka nacionalnost koja se nije prosto umešala u sveopštu borbu nacionalnosti, već je došla u otvoreni sukob sa monarhijom samom, počinjala svoju borbu napadom na Jevreje. Ali postojala je jasna razlika između tih sukoba u Austriji i sukoba u Nemačkoj i Francuskoj. U Austriji oni nisu bili samo oštiji, već je prilikom izbivanja Prvog svetskog rata svaka nacionalnost, a to znači svaki sloj društva, bio suprotstavljen državi, tako da je više nego igde u Zapadnoj ili Srednjoj Evropi stanovništvo pozdravilo aktivni antisemitizam.

U tim sukobima je bio izrazit neprekidni porast mržnje pripadnika nemačke nacionalnosti prema državi, koji se ubrzao osnivanjem Rajha i kada se otkrila beskorisnost antisemitskih parola posle finansijskog kraha 1873. Društvena situacija je u tom trenutku bila praktično ista kao u Nemačkoj, ali socijalna propaganda da bi se pridobio glas srednje klase smesta je uplivala u mnogo nasilniji napad na državu i u mnogo glasnije priznanje nelojalnosti prema Austriji. Štaviše, Nemačka liberalna partija, pod vođstvom Šenerera, bila je od početka partija niže srednje klase bez veza ili ograničavanja od strane plemstva i nesumnjivo sa levičarskim nazorima. Ona nije nikada stekla stvarno masovnu bazu, ali je tokom osamdesetih godina postigla značajan uspeh na univerzitetima, gde je na bazi otvorenog antisemitizma organizovala kompaktnu studentsku organizaciju. Šenererov antisemitizam, prvo skoro isključivo upravljen protiv Rotšildovih, pribavio mu je simpatije radničkog pokreta, koji je njega smatrao autentičnim radikalom.⁴⁶ Njegova glavna prednost bila je što je on svoju

⁴⁶ Vidi F. A. Neuschaefer, *Georg Ritter von Schoenerer*, Hamburg, 1935. i Eduard Pichl, *Georg Schoenerer*, 1938, 6 tomova. Čak i 1912. kada je Šenererova agitacija već odavno izgubila svaki značaj, bečki *Arbeiterzeitung* gajio je vrlo strasna osećanja prema čoveku o kome je mogao da misli samo onako kako je Bizmark jedanput rekao za Lasala: I kad smo izmenjali udarce, pravda je još uvek zahtevala da priznamo, čak i tokom borbe: On je muškarac; a ostali su babe. (Neuschaefer, p. 33.)

antisemitsku propagandu mogao da zasniva na činjenici koja se može dokazati: kao član austrijskog Rajhstrata, on se zalagao za nacionalizaciju puteva, čiji je najveći deo od 1836. bio u rukama Rotšildovih, prema državnoj licenci koja je isticala 1886. Šenerer je uspeo da sakupi 40.000 potpisa protiv njenog obnavljanja i da pomeri jevrejsko pitanje u središte interesovanja javnosti. Bliska veza između Rotšildovih i finansijskih interesa monarhije postala je vrlo vidljiva kada je vlada pokušala da produži licencu pod uslovima koji su bili očigledno nepovoljni po državni kao i po javni interes. Šenererova agitacija u toj stvari označila je stvarni početak artikulisanog antisemitskog pokreta u Austriji.⁴⁷ Poenta je u tome što je taj pokret, za razliku od Štekerove agitacije u Nemačkoj, osnovao i vodio čovek koji je bez sumnje bio iskren i koji stoga nije prestao da koristi antisemitizam kao propagandno oružje, ali je brzo razvio pangermansku ideologiju koja je mnogo dublje uticala na nacizam nego ijedna druga nemačka vrsta antisemitizma.

Iako je konačno pobedio, Šenererov pokret je privremeno porazila jedna druga antisemitska partija, hrišćanski socijalisti, pod vodstvom Liger. Dok je Šenerer katoličku crkvu i njen znatan uticaj na austrijsku politiku napadao skoro koliko i Jevreje, hrišćanski socijalisti bili su katolička partija koja je od početka pokušavala da se udruži sa onim reakcionarnim, konzervativnim snagama koje su se pokazale tako korisne u Nemačkoj i u Francuskoj. Pošto su napravili više socijalnih ustupaka, bili su uspešniji nego u Nemačkoj i Francuskoj. Oni su, zajedno sa socijaldemokratima, preživeli pad monarhije i postali najuticajnija stranka u posleratnoj Austriji. No, mnogo pre uspostavljanja austrijske države, kada je, devedesetih godina, Liger postao gradonačelnik Beča zahvaljujući antisemitskoj kampanji, hrišćanski socijalisti su već usvojili to tipično dvolično ponašanje prema Jevrejima u nacionalnoj državi – netrpeljivost prema inteligenciji i simpatije prema klasi poslovnih Jevreja. Nikako nije bilo slučajno to što su, posle gorke i krvave borbe za vlast sa socijalističkim radničkim pokretom, oni preuzeli državnu mašinu kada je Austrija, redukovana na svoje nemačko stanovništvo, uspostavljena kao nacionalna država. Ispostavilo se da su oni jedina partija koja je spremna upravo za tu ulogu i koja je čak i pod starom monarhijom stekla popularnost zbog svog nacionalizma. Pošto su Habsburzi bili nemačka kuća i pošto su svojim nemačkim podanicima dali izvesnu nadmoć, hrišćanski socijalisti nisu nikada napadali monarhiju. Njihova je funkcija bila da pridobiju velike delove nemačke nacije za podršku jednoj suštinski nepopularnoj vladi. Njihov antisemitizam ostao je bez posledica; decenije u kojima je Liger vladao Bečom bile su zapravo neka vrsta zlatnog doba za Jevreje. Ma koliko je njegova pro-

⁴⁷ Vidi Neuschaefer, *op. cit.* pp. 22 ff., i Pichl, *op. cit.*, I, 236 ff.

paganda povremeno daleko išla da bi dobila glasove, on nikada nije mogao da tvrdi kao Šenerer i pangermani da antisemitizam vidi kao glavni oslonac naše nacionalne ideologije, kao suštinski izraz istinskog narodnog uverenja, pa tako i kao glavno nacionalno dostignuće ovog veka.⁴⁸ Iako su bili pod velikim uticajem klerikalnih krugova, kao i antisemitski pokret u Francuskoj, oni su nužno bili mnogo suzdržaniji u svojim napadima na Jevreje, jer nisu napadali monarhiju kao što su antisemiti u Francuskoj napadali Treću republiku.

Uspesi i porazi dve austrijske antisemitske partije pokazuju ograničenu važnost društvenih sukoba za rešavanje dugoročnih problema toga vremena. U poređenju sa mobilizacijom svih protivnika vlade kao takve, pridobijanje glasova niže srednje klase bilo bi privremena pojava. Zapravo, kičma Šenererovog pokreta bila je u onim krajevima nemačkog govornog područja u kojima uopšte nije bilo jevrejske populacije, gde nije nikada postojalo takmičenje sa Jevrejima ili mržnja prema njihovim bankarima. Opstanak pangermanskog pokreta i njegovog nasilničkog antisemitizma u tim krajevima, u trenutku kada se on stišavao u urbanim centrima, bio je posledica činjenice da ti krajevi nisu nikada postigli onaj stepen opšteg napretka predratnog perioda koji je gradsko stanovništvo pomirio sa vladom.

Potpuno odsustvo lojalnosti prema sopstvenoj zemlji i vladi, koje su pangermani zamenili otvorenom lojalnošću prema Bizmarkovom Rajhu, i iz njega proizašao nenacionalni koncept nezavisan od države i teritorije, doveo je Šenererovu stranku do istinske imperijalističke ideologije u kojoj je ležao znak njegove privremene slabosti i njegove dugoročne snage. To je takođe razlog što je pangermanska partija u Nemačkoj (*Alldeutschen*), koja nikad nije prekoračila granicu običnog šovinizma, ostala tako krajnje sumnjičava i nesklona da prihvati širom ispružene ruke svoje austrijske germanske braće. Taj austrijski pokret imao je za cilj više od dolaska na vlast, više od zauzimanja državne mašinerije. On je želeo revolucionarnu reorganizaciju Srednje Evrope u kojoj bi austrijski Nemci, zajedno sa nemačkim Nemcima, postali vladajući narod, u kojoj bi svi ostali narodi sa tog područja bili držani u istoj vrsti poluropstva kao slovenske nacije u Austriji. Zbog te bliske sklonosti ka imperijalizmu i temeljne promene koju je austrijski pangermanski pokret uneo u koncept nacionalnog, moramo da odložimo raspravu o njemu. On nije, čak ni po svojim posledicama, prosta priprema pokreta u devetnaestom veku; više nego ijedna druga vrsta antisemitizma, on pripada našem sopstvenom vremenu.

⁴⁸ Citirano iz Pichl, *op. cit.*

Stvari sasvim drugačije stoje sa francuskim antisemitizmom. Drajfusova afera iznela je na videlo sve druge elemente antisemitizma devetnaestog veka u njihovim čisto ideološkim i političkim aspektima; ono što je izraslo iz posebnih uslova nacionalne države jeste kulminacija antisemitizma. Ipak, njegova nasilna forma nagoveštavala je buduću razvoj, tako da je ponekad izgledalo da glavni glumci te afere izvode ogromnu generalnu probu za predstavu koja treba da bude odložena za više od tri decenije. Ona je okupila sve javne i podzemne, političke i društvene izvore koji su doveli do toga da jevrejsko pitanje prevlada u devetnaestom veku; prerano izbijanje tog pitanja, s druge strane, zadržalo ga je u okviru tipične ideologije devetnaestog veka koja, iako je nadživela sve francuske vlade i političke krize, nikad nije sasvim odgovarala političkim uslovima dvadesetog veka. Kada je, posle poraza 1940, francuski antisemitizam sa vladom u Višiju, dobio jedinstvenu priliku, imao je zastareo i, za glavne ciljeve, dosta beskoristan karakter, što nemački nacistički autori nikad nisu propuštali da istaknu.⁴⁹ On nije imao mnogo uticaja na formiranje nacizma i ostao je mnogo značajniji sam po sebi nego kao aktivni istorijski činilac u konačnoj katastrofi.

Glavni razlog za ova korisna ograničenja bio je taj što francuske antisemitske partije, iako nasilne na domaćoj sceni, nisu imale nadnacionalne aspiracije. One su ipak pripadale najstarijoj i najrazvijenijoj nacionalnoj državi u Evropi. Niko od antisemita nikada nije ozbiljno pokušao da organizuje partiju nad partijama ili da kao partija zavlada državom, bez ikakve svrhe osim partijskog interesa. Nekoliko izvršenih *coups d'etat*, koji bi se mogli pripisati savezu između antisemita i viših vojnih oficira, bilo je smešno neadekvatno i očigledno neodlučno izvedeno.⁵⁰ Godine 1898. u Parlament je, uz pomoć antisemitske kampanje, izabrano nekih devetnaest članova, ali to je ujedno bio vrhunac koji nikada više nije dostignut i s koga je pad bio brz.

Tačno je, s druge strane, da je to bio najraniji primer uspeha antisemitizma kao katalizatora za sva druga politička pitanja. To se može pripisati nedostatku autoriteta Treće republike koja je bila izglasana sa veoma tankom većinom. U očima masa, država je izgubila svoj prestiž zajedno sa monarhijom, pa napadi na državu nisu više bili svetogrđe. Prva nasilja u Francuskoj upadljivo liče na slična vrenja u austrijskoj i u nemačkoj republici posle Prvog svetskog rata. Nacistička diktatura se tako često povezivala sa takozvanom državnom religijom da su čak i istoričari ostali pomalo slepi za jasnu činjenicu da su nacisti izvukli prednost iz potpunog sloma državne religije koju je izvorno nosio knez, koji je na prestolu sedeo po

⁴⁹ Vidi posebno Walfried Vernunft, *Die Hintergründe des französischen Antisemitismus*, u *Nationalsozialistische Monatshefte*, jun 1939.

⁵⁰ Vidi IV poglavlje.

milosti božijoj, do čega nikada nije dolazilo u republici. U Francuskoj, pedeset godina pre nego što su evropske zemlje bile potresene ovim opštim nestankom obožavanja, državna religija je preživela mnoge poraze. Bilo je mnogo lakše napasti Jevreje i vladu tamo nego u Srednjoj Evropi, gde su napadani Jevreji da bi se napala vlada.

Francuski antisemitizam je, štaviše, toliko stariji od svojih evropskih pandana koliko i francuska emancipacija Jevreja, koja datira još od kraja osamnaestog veka. Za predstavnike prosvetiteljstva je prezir prema Jevrejima bio nešto sasvim normalno; oni su u njima videli povratak mračnog doba i mrzeli su ih kao finansijske mešetare aristokratije. Jedini jasni prijatelji Jevreja u Francuskoj bili su konzervativni pisci koji su antijevrejsko držanje žigosali kao jednu od omiljenih teza osamnaestog veka.⁵¹ Za svakog malo liberalnijeg ili radikalnijeg pisca postalo je skoro tradicija da upozorava na Jevreje kao varvare koji još uvek žive pod upravom patrijarha i ne poznaju drugu državu.⁵² Tokom Francuske revolucije i posle nje, francuski kler i francuski aristokrati priključili su se opštem antijevrejskom raspoloženju, iako iz drugih, materijalnih razloga. Oni su optužili revolucionarnu vladu da je naredila prodaju crkvenog imanja kako bi isplatila Jevreje i trgovce kojima je dužna.⁵³ Ovi stari argumenti, nekako preživeli kroz neprestanu borbu između crkve i države u Francuskoj, potpirivali su opšte nasilje i ogorčenje koje su podstakle druge, modernije snage s kraja veka.

Uglavnom zbog jake podrške klera antisemitizmu, francuski socijalistički pokret je najzad odlučio da stane protiv antisemitske propagande u Drajfusovoj aferi. Do tada, međutim, francuski levičarski pokreti devetnaestog veka izražavali su antipatiju prema Jevrejima. Oni su jednostavno sledili tradiciju prosvetiteljstva osamnaestog veka, koje je bilo izvor liberalizma i radikalizma, a antijevrejsko držanje su smatrali sastavnim delom antiklerikalizma. Ta raspoloženja levice bila su ojačana i činjenicom da su alzaški Jevreji nastavili da žive od pozajmljivanja novca seljacima, praksa koja je već izazvala Napoleonov dekret iz 1808. Pošto su se uslovi u Alzasu promenili, levičarski antisemitizam našao je novi izvor snage u finansijskoj politici kuće Rotšild, koja je igrala veliku ulogu u finansiranju Burbona, održavala bliske veze sa Lujem Filipom i procvetala pod Napoleonom III.

⁵¹ Vidi J. de Maistre, *Les Soirées de St. Petersburg*, 1821, II, 55.

⁵² Charles Fourier, *Nouveau Monde Industriel*, 1829, *Oeuvres Complètes*, tom V 1841. p. 421. Za Furijeove antijevrejske doktrine vidi takođe Edmund Silberner *Charles Fourier on the Jewish Question* u *Jewish Social Studies*, oktobar 1946.

⁵³ Vidi list *Le patriote Français*, br. 457, 8. novembar 1790. Citirano iz Clemens August Hoberg, *Die geistigen Grundlagen des Antisemitismus im modernen Frankreich*, u *Forschungen zur Judenfrage*, 1940, tom IV.

Iza tih očiglednih i prilično veštačkih podsticaja za antijevrejsko držanje postojao je i jedan dublji razlog, koji je bio presudan za celu strukturu specifičnog francuskog radikalizma, a koji je uspeo skoro da okrene ceo francuski levičarski pokret protiv Jevreja. Bankari su u Francuskoj bili mnogo stroži nego u drugim kapitalističkim zemljama a francuska industrija posle kratkog uspona nakon Napoleona III, zaostajala je tako daleko za drugim nacijama da su prekapitalističke socijalističke tendencije i dalje imale znatan uticaj. Niža srednja klasa, koja je u Austriji i Nemačkoj postala antisemitska tek tokom sedamdesetih i osamdesetih godina, kada su ti ljudi bili već toliko očajni da su se mogli upotrebiti za reakcionarnu politiku isto kao i za novu politiku gomile, u Francuskoj je bila antisemitska pedesetak godina ranije, kada je, uz pomoć radničke klase, iznela revoluciju 1848. do kratke pobede. Četrdesetih, kada je Tusnel objavio svoje *Les Juifs, Rois de l'Epoque*, najvažniju knjigu u pravoj poplavi pamfleta protiv Rotšildovih, cela levičarska štampa, u to vreme glasilo revolucionarne srednje niže klase, primila ga je s puno entuzijazma. Njihovo raspoloženje, kao što je iskazao Tusnel, iako manje artikulisano i manje razrađeno, nije se mnogo razlikovalo od raspoloženja mladog Marksa, a Tusnelov napad na Rotšildove bio je samo manje darovita i razrađenija varijanta pisama iz Pariza koja je Berne pisao petnaest godina ranije.⁵⁴ Oba ova Jevrejina su, takođe, uzeli jevrejskog bankara kao centralnu figuru kapitalističkog sistema, i ta greška je vršila značajan uticaj na opštinsku i nižu vladinu birokratiju u Francuskoj sve do našeg vremena.⁵⁵

Svakako da ova provala antijevrejskog osećanja, pothranjivana ekonomskim sukobom između bankara Jevreja i njihove očajne klijentele, nije kao važan činilac u politici trajala duže od sličnih provala sa čisto ekonomskim ili društvenim motivima. Dvadeset godina vladavine Napoleona III bilo je doba napretka i sigurnosti francuskih Jevreja, veoma nalik na dve decenije pre izbijanja Prvog svetskog rata u Nemačkoj i Austriji.

⁵⁴ Marksov esej o jevrejskom pitanju je dovoljno poznat da ne specifikujem citat. Pošto su Berneovi izrazi zbog čisto polemičkog i neteorijskog karaktera danas zaboravljeni, citiramo iz 72. pisma iz Pariza (januara 1832): Rotšild je poljubio papi ruku... Najzad je nastupio naredak koji je Bog zamislio kada je stvarao svet. Siromašni hrišćanin ljubi papino stopalo, a bogati Jevrej mu ljubi ruku. Da je Rotšild dobio svoj rimski zajam po 60 procenata umesto 65 i da je mogao da pošalje kardinalu-komorniku više od deset hiljada dukata, oni bi mu dozvolili da zagrlji svetog oca... Ne bi li to bila najveća sreća za svet da se povuku svi kraljevi i da se porodica Rotšild stavi na presto? *Briefe aus Paris. 1830-1833.*

⁵⁵ Ovaj stav je dobro opisao gradski savetnik Pol Brus u uvodu za čuveno delo Sezara Lambroza o antisemitizmu (1899). Karakteristični deo rasprave sadrži se u sledećem: Malom vlasniku radnje treba kredit, a mi znamo kako je loše organizovan i kako je skup kredit u ovo vreme. I ovde mali trgovci stavljaju odgovornost na bankara Jevrejina. Sve dole do radnika to jest onih radnika koji nemaju jasnu ideju naučnog socijalizma svi misle da se revolucija unapređuje ako opštoj eksproprijaciji kapitalista prethodi eksproprijacija jevrejskih kapitalista koji su najtipičniji i čija su imena najpoznatija masama.

Jedina vrsta francuskog antisemitizma koja je zapravo ostala jaka i nadživela društveni antisemitizam, kao i prezrivo ponašanje antiklerikalno nastrojenih intelektualaca, bila je povezana sa opštom ksenofobijom. Naročito posle Prvog svetskog rata, strani Jevreji postali su prototip svih stranaca. Diferencijacija između domaćih Jevreja i onih koji su napali zemlju sa istoka vršila se u svim zemljama Zapadne i Srednje Evrope. Poljski i ruski Jevreji tretirani su u Nemačkoj i Austriji na isti način kao rumunski i nemački Jevreji u Francuskoj, baš kao što su u Nemačkoj Jevreji iz Pizona ili u Austriji iz Galicije bili tretirani sa istim snobovskim prezirom kao u Francuskoj Jevreji iz Alzasa, ali je samo u Francuskoj ova diferencijacija dobila toliki značaj na domaćoj sceni – verovatno zbog činjenice što su se Rotšildovi, koji su više nego igde drugde bili žrtva antijevrejskih napada, naselili u Francusku dolazeći iz Nemačke, tako da je od izbijanja Drugog svetskog rata postalo normalno da se Jevreji sumnjiče za simpatizerstvo prema narodnom neprijatelju.

Nacionalistički antisemitizam, bezopasan u poređenju sa modernim pokretima, u Francuskoj nikad nije bio monopol reakcionara i šovinista. U toj se tački pisac Žan Žirodu, ministar za propagandu u Daladijeovoj ratnoj vladi, potpuno slagao⁵⁶ sa Petenom i vladom u Višiju, koja takode, ma koliko se trudila da zadovolji Nemce, nije mogla da probije ograničenja ove staromodne antipatije prema Jevrejima. Promašaj je bio sasvim uočljiv otkad su Francuzi proizveli jednog istaknutog antisemitu koji je otkrio svu snagu i mogućnosti novog oružja. To što je taj čovek bio uvaženi romansijer, osobenost je prilika u Francuskoj, gde antisemitizam nikada i nije bio društveno i intelektualno ozloglašen kao u drugim zemljama.

Luj Ferdinan Selin imao je prostu tezu, bezazlenu, sa upravo onom ideološkom maštovitošću koja je nedostajala mnogo racionalnijim francuskim antisemitima. On je tvrdio da su Jevreji sprečili evoluciju Evrope u političku celinu, izazvali sve evropske ratove od 843. i zaverili se da poruše i Francusku i Nemačku izazivajući njihovo uzajamno neprijateljstvo. Selin je predlagao ovo fantastično objašnjenje istorije u svojoj *Ecole des Cadavres*, pisanoj u vreme Minhenskog pakta i objavljenoj prvih meseci rata. Jedan raniji pamflet na tu temu, *Bagatelle pour un Massacre* (1938), iako nije sadržao novi ključ za evropsku istoriju, već je imao znatno mo-

⁵⁶ Za iznenadjujući kontinuitet francuskih antisemitskih argumenata uporedi, na primer, Šarl Furijeovu sliku Jevrejina Iskariotskog koji dolazi u Francusku sa 100.000 funti, smešta se u grad sa šest konkurenata na svom polju, istiskuje sve konkurentne kuće, zgrće veliko bogatstvo i vraća se u Nemačku (u *Théorie des quatre mouvements*, 1808, *Oeuvres Complètes* 88 ff.), sa Žiroduovom slikom 1939: Infiltracijom čiju tajnu sam uzalud pokušavao da otkrijem, stotine hiljada Aškenaza koji su pobjegli iz poljskih i rumunskih geta ušli su u našu zemlju... eliminišući naše sugradane i u isto vreme uništavajući njihove profesionalne običaje i tradicije... i uspešno se braneći od svih popisa stanovništva, poreza i rada. U *Pleins Pouvoirs*, 1939.

derniji pristup; on je izbegavao sve ograničavajuće razlike između domaćih i stranih Jevreja, između dobrih i loših i nije se baktao sa razrađenim zakonskim predlozima (posebna odlika francuskog antisemitizma), već je išao pravo u srž stvari i zahtevao masakr svih Jevreja.

Selinovu prvu knjigu veoma su dobro primili vodeći francuski intelektualci, koji su bili delom zadovoljni napadom na Jevreje, a delom uvereni da to nije ništa više do nova literarna fantazija.⁵⁷ Iz potpuno istih razloga francuski fašisti nikli na domaćem tlu nisu uzeli Selina ozbiljno, uprkos činjenici što su oduvek znali da je on jedini pravi antisemit u Francuskoj. Urođeni zdrav razum francuskih političara i njihova duboko ukorenjena pristojnost sprečili su ih da prihvate šarlatana i ludaka. Rezultat je bio taj da su čak Nemci, koji su bili savesniji, u svojim uzaludnim naporima da ubede francuski narod da bi istrebljenje Jevreja bilo lek za sve pod suncem morali i dalje da koriste neprikladne pristalice kao što su Musolinijev sledbenik Dorio, i Peten, stari francuski šovinist bez razumevanja ikakvog modernog problema. Način na koji se ta situacija razvijala tokom godina francuske zvanične, pa čak i nezvanične spremnosti na saradnju sa nacističkom Nemačkom, jasno pokazuje kako je neefikasan antisemitizam devetnaestog veka bio za nove političke potrebe dvadesetog, čak i u zemlji u kojoj je dostigao svoj pun razvoj i nadživeo sve druge promene u javnom mnjenju. Nije važno što su sposobni novinari devetnaestog veka kao Eduar Drimon, pa čak i veliki savremeni pisci kao Žorž Bernanos, doprinosili stvari kojoj su mnogo bolje služili ludaci i šarlatani.

To što Francuska, iz raznih razloga, nikada nije razvila pravu imperijalističku partiju, pokazalo se kao presudno. Kao što su mnogi francuski kolonijalni političari isticali⁵⁸, samo bi francusko-nemački savez omogućio Francuskoj da se takmiči sa Engleskom u podeli sveta i da se uspešno uključi u grabež oko Afrike. Iako Francuska nikad nije popustila iskušenju da se u tome nadmeće, uprkos svoj svojoj kivnosti i neprijateljstvu prema Velikoj Britaniji, ona je bila i ostala *nation par excellence* na Kontinentu, iako je njena važnost slabila, pa su se čak i njeni slabi imperijalistički pokušaji završavali novim pokretima za nacionalnu nezavisnost. Kako se, štaviše, njen antisemitizam hranio čisto nacionalnim sukobom sa Nemačkom, jevrejskoj stvari je skoro automatski oduzeta velika uloga u imperijalističkoj politici, uprkos uslovima u Alžiru, gde je mešano stanovništvo domaćih Jevreja i Arapa moglo biti plodno tle.⁵⁹ Prosto i brutalno

⁵⁷ Vidi posebno kritičku diskusiju u *Nouvelle Revue Française* Marcel Arlanda (februar 1938) koji tvrdi da je Selinova pozicija suštinski *solide*. Andre Žid (april 1938) misli da je Selin opisujući samo jevrejsku *spécialité* uspeo da naslika ne realnost već samu halucinaciju koju realnost izaziva.

⁵⁸ Vidi na primer René Pion, *France et Allemagne*, 1912.

⁵⁹ Neki aspekti jevrejskog pitanja u Alžiru obrađeni su u autorkinom članku *Why the Crémieux Decree was Abrogated*, u *Contemporary Jewish Record*, april 1943.

razaranje francuske nacionalne države nemačkom agresijom, parodija nemačko-francuskog saveza posle nemačke okupacije i francuskog poraza, moglo je da dokaže koliko je malo sopstvene snage ova *nation par excellence* ponela u naše vreme iz slavne prošlosti; ona nije promenila svoju političku strukturu.

V: Zlatno doba sigurnosti

SAMO DVE DECENIJE su delile privremeno slabljenje antisemitskog pokreta od izbijanja Prvog svetskog rata. Taj je period dobro opisan kao zlatno doba sigurnosti,⁶⁰ jer je malo onih koji su tada živeli osetilo unutarnju slabost jedne očigledno staromodne političke strukture koja je, uprkos svim proricanjima bliske propasti, sa neobjašnjivo monotonom tvrdoglavošću nastavila da životari u lažnom sjaju. Rame uz rame i očigledno sa neumanjenom stabilnošću, uspeli su da se održe anahroni despotizam u Rusiji, korumpirana birokratija u Austriji, priglupi militarizam u Nemačkoj i neodlučna republika u neprestanoj krizi u Francuskoj – sve one još uvek u senci moći svetskih razmera Britanske imperije. Nijedna od tih vlada nije bila naročito popularna i sve su se one suočile sa sve jačom domaćom opozicijom; ali nigde nije izgledalo da postoji ozbiljna politička volja za radikalnom promenama političkih prilika. Evropa je bila isuviše zauzeta ekonomskim širenjem da bi ijedna nacija ili društveni sloj ozbiljno uzeli politička pitanja u svoje ruke. Sve je moglo da se nastavi po starom jer niko nije mario. Ili, oštroumnim Čestertonovim rečima: Sve je i dalje postojalo poričući da postoji.⁶¹

Ogroman rast industrijske i ekonomske moći doveo je do stalnog slabljenja čisto političkih činilaca, dok su u isto vreme ekonomske snage postale dominantne u međunarodnoj igri vlasti. Mislilo se da je vlast sinonim za ekonomsku moć pre nego što su ljudi otkrili da su ekonomska i industrijska moć samo njeni moderni preduslovi. U izvesnom smislu, ekonomska moć bi mogla da poljulja vlade jer one u ekonomiju imaju istu veru kao i čisti biznismeni koji su ih odnekud uverili da državni instrumenti nasilja treba da se koriste samo kao zaštita poslovnih interesa i nacionalnog poseda. Veoma kratko vreme je bilo neke istine u primedbi Valtera Rateaua da 300 ljudi, koji se svi međusobno poznaju, drže sudbinu sveta u svojim rukama. To čudno stanje trajalo je tačno do 1914, kada su samom

⁶⁰ Termin Štefana Cvajga koji je tako imenovao period do Prvog svetskog rata u *The World of Yesterday: An Autobiography*, 1943.

⁶¹ Za odličan opis Britanskog ministarstva unutrašnjih poslova vidi G. K. Chesterton, *The Return of Don Quixote*, koji se nije pojavio do 1927. ali je bio planiran i delimično napisan pre rata.

činjenicom rata, mase izgubile veru u sudbinski karakter ekonomske ekspanzije.

Jevreji su pojavom zlatnog doba sigurnosti bili obmanuti više nego ijedan drugi evropski narod. Izgledalo je da je antisemitizam stvar prošlosti; što su više vlade gubile moć i ugled, manje se pažnje obraćalo Jevrejima. Pošto je država igrala sve ograničeniju i prazniju reprezentativnu ulogu, politička reprezentacija težila je da postane jedna vrsta teatarske predstave promenljivog kvaliteta, dok samo pozorište nije u Austriji postalo žiža nacionalnog života, institucija čiji je javni značaj bio veći od značaja Parlamenta. Teatarski kvalitet političke sfere postao je tako očit da se pozorište moglo pojaviti kao carstvo realnosti.

Sve veći uticaj krupnog biznisa na državu i slabljenje potrebe države za jevrejskim uslugama pretili su da će se jevrejsko bankarstvo ugasiti i naterali Jevreje na izvesne promene u zanimanjima. Prvi znak slabljenja jevrejskih bankarskih kuća bio je njihov gubitak ugleda i moći u okviru jevrejskih zajednica. One nisu više bile dovoljno jake da centralizuju i do izvesne mere monopolizuju jevrejsko bogatstvo. Sve je više Jevreja ostavljalo državne finansije u korist nezavisnog biznisa. Pored snabdevanja vojske i vlade hranom i odećom, rasla je jevrejska trgovina hranom i žitom i industrija odeće, u kojima su oni ubrzo stekli istaknute položaje u svim zemljama; zalagaonice i mešovite radnje u provincijskim gradićima bile su preteče robnih kuća u velikim gradovima. To ne znači da je odnos između Jevreja i vlada prestao, ali je u njega bilo uključeno manje pojedinaca, tako da na kraju tog perioda imamo skoro istu sliku kao na početku: nekoliko Jevreja na važnim finansijskim položajima sa malom ili nikakvom vezom sa širim slojem jevrejske srednje klase.

Mnogo važnija od širenja nezavisne jevrejske trgovačke klase bila je jedna druga promena strukture zanimanja. Jevreji Srednje i Zapadne Evrope dostigli su tačku zasićenja u bogatstvu i ekonomskom položaju. To je mogao biti trenutak da oni pokažu da li zapravo žele novac radi novca ili radi vlasti. U prvom slučaju oni su mogli da prošire trgovinu i da je prenesu naslednicima; u drugom su mogli da se jače uvreže u državne poslove i da se bore za uticaj krupnog biznisa i industrije na vlade. Ali oni nisu uradili ništa od toga. Naprotiv, sinovi bogatih biznismena i, u manjem stepenu, sinovi bankara napustili su karijere svojih očeva radi slobodnih profesija ili čisto intelektualnih zanimanja, što sebi nisu mogli da priušte nekoliko generacija ranije. Ono čega se nekada nacionalna država toliko bojala, radanje jevrejske inteligencije, sada se zbivalo fantastičnom brzinom. Navalala jevrejskih sinova iz bogatih porodica na kulturna zanimanja posebno je zapažena u Nemačkoj i Austriji, gde je veliki deo kulturnih institucija, kao što su novine, izdavaštvo, muzika i pozorište, postao jevrejsko preduzetništvo.

Ono što je postalo moguće zahvaljujući tradicionalnoj jevrejskoj naklonosti i poštovanju prema intelektualnim zanimanjima, dovelo je do stvarnog raskida sa tradicijom i do intelektualne asimilacije i nacionalizacije važnih slojeva zapadno-srednjoevropskih Jevreja. Politički, to je značilo oslobađanje Jevreja od zaštite države, jačanje svesti o zajedničkoj sudbini sa ostalim sugrađanima i neprestano slabljenje veza koje su od Jevreja stvorile međuevropski element. U društvenom smislu, jevrejski intelektualci bili su prvi koji su kao grupa imali potrebu i želju da se priključe nejevrejskom društvu. Društvena diskriminacija, sitna stvar za njihove očeve, koji nisu marili za društveno mešanje sa nejevrejima, za njih je postala ogroman problem.

Tražeci put u društvo, ova grupa je bila primorana da prihvati obrasce društvenog ponašanja koje su postavili Jevreji pojedinci prihvaćeni u društvu tokom devetnaestog veka kao izuzeci od pravila diskriminacije. Ona je brzo otkrila silu koja otvara sva vrata, blistavu moć Slave kako kaže Štefan Cvajg, koju je stogodišnja idolatrizacija genija učinila neodoljivom. Ono što je jevrejsku potragu za slavom razlikovalo od opšte idolatrizacije slave toga vremena jeste što Jevreji nisu za nju bili zainteresovani zbog sebe samih. Živeti sa oreolom slave bilo je važnije nego postati slavan; tako su postali izuzetni recenzenti, kritičari, kolekcionari i organizatori onoga što je bilo slavno. Blistava moć bila je vrlo snažna društvena sila pomoću koje su društveni beskućnici mogli da stvore sebi dom. Jevrejski intelektualci su, drugim rečima, pokušali, a donekle i uspeali, da postanu živi kohezioni element koji slavne ličnosti i povezuje kao društvo slavnih, koje je po definiciji međunarodno, jer duhovna dostignuća prevazilaze nacionalne granice. Opšte slabljenje političkih činilaca, koje je za dve decenije stvorilo uslove gde realnost i privid, politička realnost i pozorišna predstava lako mogu da parodiraju jedna drugu, sada je Jevrejima omogućilo da postanu predstavnici nekog nedefinisanog međunarodnog društva u kome nacionalne predrasude više nisu značajne. I, dosta paradoksalno, izgleda da je to internacionalno društvo bilo jedino koje je dopustilo nacionalizaciju i asimilaciju svojih jevrejskih članova; austrijskom Jevrejini je bilo mnogo lakše da u Francuskoj bude prihvaćen kao Austrijanac nego u Austriji. Lažni kosmopolitizam ove generacije, ova izmišljena nacionalnost koju su oni isticali čim se pominjalo njihovo jevrejsko poreko, delimično je već ličila na one pasoše koji su svojim vlasnicima davali pravo da borave u svakoj zemlji osim u onoj koja ih je izdala.

Po samoj svojoj prirodi, ovi uslovi su mogli da dovedu Jevreje na istaknuto mesto, upravo kad su njihove delatnosti, njihovo zadovoljstvo i sreća u društvu dokazali da oni, kao grupa, zapravo ne žele ni novac ni vlast. Pošto su se ozbiljni državnici i publicisti sada bavili jevrejskim pitanjem manje nego ikada od emancipacije i pošto je antisemitizam skoro

potpuno nestao sa otvorene političke scene, Jevreji su postali simbol društva kao takvog i predmet mržnje za sve one koje društvo nije prihvatilo. Kako je antisemitizam izgubio utemeljenje u posebnim uslovima koji su uticali na njegov razvoj tokom devetnaestog veka, njega su se latili šarlatani i ludaci i razradili ga u onu čudnu smešu poluistina i zbrkanih predrasuda koje su kolale Evropom posle 1914, u ideologiju svih frustriranih i ogorčenih ljudi.

Pošto se jevrejsko pitanje u svom društvenom aspektu pretvorilo u katalizator društvenog nemira, što se okončalo ideološkom kristalizacijom dezintegriranog društva oko mogućeg masakra Jevreja, bilo bi važno ukazati na neke od glavnih crta društvene istorije emancipovanih Jevreja u buržoaskom društvu prošlog veka.